

'אומללה יולדת השבעה'

סיפור 'האישה ושבעת בניה' בפיוטים

שרה כהן

פתיחה

אחד מסיפורי המופת הידועים לגבורה יהודית הוא סיפור 'חנה ושבעת בניה' – המתאר את מסירת נפשם של אם ובניה על קידוש השם. הסיפור מופיע במקורות רבים ומגוונים החל מכתבים מימי בית שני, דרך ספרות המדרש והאגדה וכלה בספרות המחשבה היהודית המאוחרת מימי הביניים ועד ימינו. מבחינה היסטורית המקורות מימי בית שני הם כמובן הקדומים ביותר, וסביר להניח שהסיפור המסופר בשאר המקורות מתבסס על התיאור המצוי בהם. ספרות התלמוד והמדרש מייצגות מסורות שונות לסיפור זה: מסורת ארץ-ישראלית ומסורת בבליית.¹

בשנת תשנ"ז פרסם הרב צבי הבר מאמר² ובו הוא סקר את המקורות השונים של הסיפור. הוא חילק אותם לקבוצות,³ ודן בהרחבה במאפיינים הייחודיים של כל קבוצה. הוא בחן לעומק את הדרך שבה מעצבים המקורות האלה את הדמויות בסיפור ואת טיב היחסים ביניהן;⁴ הוא עקב אחר התפתחות העלילה בהם והבליט את הנושאים שבהם בחרו להתמקד מספרי הסיפור השונים. מהלך הדיון הוביל אותו למסקנות מעניינות לגבי המגמות השונות של כל קבוצה ולגבי המסרים שמבקשים המספרים השונים להעביר. סיפור גבורה מופתי זה ריתק גם את הפייטנים, והם עיבדו אותו ביצירתם. כיוון שמקור

* פרופ' שולמית אליצור קראה את המאמר והעירה הערות חשובות ומאירות עניינים. אני מודה לה על עזרתה הנדיבה.

1. חוקרים שונים עמדו על חלוקה זו של המקורות; ראו למשל א"א הלוי, שערי אגדה: על מהות האגדה, סוגיה, דרכיה, מטרותיה וזיקתה לתרבות זמנה, תל אביב תשמ"ב, עמ' 149-156.

2. צ' הבר, 'האישה ושבעת בניה', מעליות יח, תשנ"ז, עמ' 137-162 (להלן: הבר).

3. ארבע הקבוצות הן: א. המקורות הבבליים, ובהם נכללים המקורות: בבלי גיטין נז ע"ב; איכה זוטא פרשה כא; ילקוט שמעוני איכה, רמז תרכט. ב. המקורות הארץ-ישראליים: איכה רבה א, נ; מדרש איכה פרשה א סעיף תכ; אליהו רבה פרק ל; ילקוט שמעוני פרשת כי תבוא כו רמז תקלח. ג. מקורות מיוחדים שאין ביניהם קשר, אלא גרסאות שניהם לסיפור שונות מהמדרשים האחרים: פסיקתא רבתי פרשה מג, מדרש עשרת הדיברות פרק יז; ד. המקורות החיצוניים: מקבים ב, ז; מקבים ד, ח-יב; ספר יוסיפון פרק טו, ראו: הבר, עמ' 137-144.

4. הדמויות בסיפור הן: הקיסר, האם, ששת הבנים, הבן הקטן, ובחלק מהמקורות מופיעות גם אומות העולם ורוח הקודש.

הסיפור הוא בתקופה של גזרות שמד וחורבן,⁵ משמשים השירים האלה כקנינות לתשעה באב.⁶ עד כה הגיעו לידינו מן הגניזה הקהירית שש קינות ועוד שני שרידים המפייטים סיפור זה.⁷ רוב השירים אינם קשורים זה לזה. הם נכתבו בידי משוררים שונים שזהות רובם, כפי שנראה בסעיף הבא, אינה ידועה. מספר השירים אמנם אינו גדול, אך ניתן ללמוד מהם על הדרך שבה בחרו המשוררים להתמודד עם סיפור מיוחד זה. למעט שיר אחד,⁸ השירים מתפרסמים כאן לראשונה, ונביא את כולם במרוכז בסוף המאמר. קודם לכן נבחן את מהלכיהם הפואטיים, תבניותיהם, לשונם ותוכנם, תוך שימת לב מיוחדת למידת נאמנותם למסורת כזו או אחרת.⁹

הפיוטים ומקורותיהם

הגניזה שימרה כאמור שש קינות העוסקות בסיפור 'חנה ושבעת בניה':¹⁰ האחת, 'יולדת השבעה אומללה' (א), נפוצה יחסית בגניזה ומועתקת בשישה קטעים שונים, ובאחד מהם ('כ"י קמברידג' T-S NS. 275.83) היא שרדה בשלמותה. בראשה באה כותרת לקויה: 'קינה אחרת [...]'.¹¹ היא אינה חתומה ומראשי טוריה מצטרף אקרוסטיכון אלפביתי שלם. השנייה, הנפתחת בנוסח דומה לקודמתה 'אמללה יולדת השבעה ובטנה צבה' (ב),¹² לא עלתה עד כה מהגניזה, והיא נדפסת כאן על פי נוסח מחזור ארם צובה, שבו היא

-
5. על פי מקבים ב, ז, מדובר בימי גזירות אנטיוכוס אפיפאנס, ובאליהו רבה ל מועתק סיפור המעשה לימיו של אנדריונוס לאחר חורבן ביתר.
 6. השירים מצוינים כקנינות גם בכותרות העומדות בראש רובם. פיוט ב משמש כאן כ'חטאנו' - סליחה ולא קינה, כנראה כמנהג בכל לומר בתשעה באב סליחות.
 7. השריד הראשון מועתק בכתב יד קמברידג', T-S NS.205.81. השריד דל ולקוי, ואי אפשר לשחזר אפילו את תבניתו. השריד השני מועתק בכתב יד קמברידג' T-S AS 114.35. מצבו הפיזי אמנם לקוי ביותר, אך את מבנהו העקרוני ניתן לשחזר, והוא יפורט בסעיף הבא. הנתונים כולם עלו ממאגר המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה על שם עזרא פליישר, שעל יד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים (להלן: מפעל השירה).
 8. הקינה שסימנה ג, וראו בסעיף הסמוך.
 9. בדיקה זו תבסס על מאמרו הנזכר של הבר (לעיל הערה 2). ותתרכז בעיקר במקורות הבעליים והארץ-ישראליים.
 10. רק בשלושה שירים נזכר שמה של האם, חנה: בטור הראשון בשיר ג 'על חנה את לבי אקרעה'; בשיר 'אוי תקרא ציון על חלליה' בכותרת ובגוף השיר (ד, 57, 59), ובשיר 'בת עמי תיליל' (ו, 2). ראו להלן הערה 47.
 11. אפשר שהכותרת כללה במקור גם לחן ובשל הליקוי לא ניתן לשחזרו.
 12. בכתב יד קמברידג' T-S H 15.136 מועתקת קינה נוספת הנפתחת באופן דומה: 'אומללה יולדת השבעה בעון אלה ושבועה'. הקינה אנונימית והיא כוללת חמש מחרוזות ראשונות שמפייטות את סיפורנו ועוד חמש עשרה מחרוזות שעוסקות במקדשי השם אחרים בהיסטוריה היהודית. מכיוון שאין היא מתמקדת רק בסיפורנו לא הבאנוה כאן.

נועדה להיאמר בתפילת מנחה של תשעה באב.¹³ בין המחרוזות מצוינת המילה ‘חטאנו’ המכוונת לרפריץ ‘חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו’ הקבוע בסליחות מן הטיפוס הזה.¹⁴ היא כוללת שלוש עשרה מחרוזות, והאקרוסטיכון האלפביתי העומד בראשה משובש החל מהמחרוזת השביעית:¹⁵ ממנה ואילך ראשי הטורים אינם מצטרפים לסימן כלשהו, אך במחרוזת האחרונה חוזר הפייטן לאקרוסטיכון האלפביתי ומשלש בה את האות ת.¹⁶ הקינה הבאה, ‘על חנה את לבי אקרעה’ (ג), היא היחידה שזוהת מחברה ידועה לנו: ר’ יהודה הלוי.¹⁷ זיהוי זה נתמך בעובדות הבאות: היא חתומה ‘יהודה’, ובכתב יד קמברידג’ T-S NS.129.1a היא מועתקת בין שתי קינות ידועות ליהודה הלוי,¹⁸ ובראשה הכותרת ‘גירה לה איצא’ (=אחרת לו גם כן), המייחסת אותה במפורש אל כותב הפיוט שלפניה. כותרת דומה באה גם בראש הפיוט שאחריה, שגם הוא כאמור של ריה”ל. ברור אפוא שהמעתיק ייחס קינה זו לר’ יהודה הלוי. גם ב’רשימת וילסקר’, רשימה קדומה של פיוטי ר’ יהודה הלוי, נזכרת קינה זו.¹⁹ הקינה הרביעית, ‘אוי תקרא ציון על חלליה’ (ד), עלתה מן הגניזה בהעתקה אחת (אדלר 10-2885.9), ובראשה הכותרת: ‘אחרת פי חנה וז’ אולאדהא’ (=קינה] אחרת על חנה ושבעת ילדיה). היא חתומה ‘אברהם חזק’, אך זהותו של המחבר אינה ידועה. הקינה החמישית, ‘אריוך אדמת שרבים דמעה’ (ה), הגיעה לידינו מכתב יד שאינו מן הגניזה (אדלר 4027.40),²⁰ וראשי טוריה מעמידים את החתימה ‘משה חזק’, ואף זהותו אינה ברורה. נוסחה של הקינה האחרונה, ‘בת עמי תיליל ביגוניה’

-
13. כך עולה גם מן הכותרת הבאה בראשה ‘אחרת למנחה’. על מנהג אמירת הקינות בתשעה באב בקהילת ארם צובה ראו: ש’ אליצור, מחזור ארם צובה, מבואות, ירושלים תשס”ח, עמ’ 51-54.
14. מקורו של הסוג ‘חטאנו’ אינו ברור. מקובל לראות בו סוג משנה שהתפתח מן הסליחה. כמה פיוטי ‘חטאנו’ מספרים בעשרת הרוגי המלכות, סיפור שעניינו המרכזי – מסירות נפש על קידוש השם – זהה למודגם בסיפורנו. בחלק ניכר מהמקורות מועתקים בסמיכות פיוטים העוסקים בשני סיפורים אלה. על הסוג ‘חטאנו’ ראו: ע’ פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל”ה, עמ’ 203 (להלן: פליישר, שירת הקודש).
15. אחרי האות ק’.
16. שלוש המחרוזות האחרונות חשודות בעניי כבלתי מקוריות. מהמחרוזות שלפני האחרונה אולי עולה סיום של חתימה בבכרה המקובלת ‘חזק’.
17. היא נדפסה בידי ש’ אליצור, ר’ יהודה הלוי – שיר קינה, מעריב א’ באב תשל”ח, וכן בידי ד’ ירון, שירי הקדש לרבי יהודה הלוי, ג, ירושלים תשמ”ב, עמ’ 884.
18. הקינה המועתקת לפני הקינה שלנו היא: ‘יום חובי ענה בי’ (ח’ בראדי, דיואן יהודה בן שמואל הלוי ד, ברלין תר”ץ, 112), ולאחריה הקינה: ‘אמר אויב בבוא גזירותיו’ (ח’ שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ”ו, 250). שריד קרוע ולקוי של הקינה ‘על חנה’ נמצא גם בכתב יד קמברידג’ T-S AS 120.147, אך שם הוא מופיע בלי הקשר ברור.
19. ראו ע’ פליישר, השירה העברית בספרד ובשלוחותיה, בעריכת ש’ אליצור וט’ בארי, ירושלים תש”ע, ב, עמ’ 919, סימן 108. על אפיה של רשימת וילסקר ראו שם, עמ’ 885-915.
20. בכתב היד מחזור תפילה לכל השנה לפי מנהג רומניא.

(1), כפי שהוא מצוי בידינו כעת, בעייתי וחשוד.²¹ היא נתגלגלה לידינו בשני קטעי גניזה בלבד, שניהם לקויים וחסרים, ואין אפשרות להשתמש בהם כנוסח יסוד.²² עם זאת הקינה נקלטה במחזורי תפילה המייצגים מנהגים שונים, והיא מועתקת, שלמה בהיקפה, בכתבי יד שלא מן הגניזה.²³ בכל המקורות האלה היא כוללת שש מחרוזות, היקף גדול יותר מהמצוי בקטעי הגניזה.²⁴ גם הנוסח המיוצג במחזורים השונים אינו אחיד, ולעתים אף משובש, דבר המוכח מהליקויים הרבים במשקל וממספר הטורים המשתנה ממחרוזות למחרוזות.²⁵ אין לנו יכולת לקבוע בוודאות מה היה הנוסח המקורי. עם זאת נוסח הטורים השלמים בקטעים מהגניזה מתקן לעתים את השיבוש במשקל²⁶ וייתכן שהם היו קרובים יותר לגרסת המקור. הפיוט אינו חתום, ובכתב היד המשמש לו נוסח יסוד (לונדון 693), באה בראשו הכותרת: קינה.

נראה שהקינות האלה נכתבו כפיוטים עצמאיים ולא כחלק מקומפוזיציות פייטניות מקיפות, עובדה המלמדת על איחורן היחסי.²⁷ לאחר שסקרנו באופן כללי את הפיוטים הנדפסים כאן, נעיין בתבניותיהם, בתוכניהם ובדרכיהם בשירה ונסה ללמוד, מן המסקנות העולות מעיון זה, פרטים ברורים יותר לגבי מועד חיבורם.

תבניות הפיוטים

שתי הקינות הראשונות כתובות בתבנית זהה. הן בנויות, על דרך הפיוט הקדום, סטרופות חד-חרוזיות.²⁸ הקינה הראשונה (א) מקיפה שש עשרה מחרוזות תלת טוריות, וביניהן נע

21. ראו שינויי נוסח מפורטים בסמוך לשיר הנדפס להלן.
22. שני קטעי הגניזה שהיא מועתקת בהם הם: ניו יורק, אדלר 2943.19; קמברידג', T-S NS. 241.21
23. הנוסחים הקיימים בכ"י אוקספורד בודליאנה 1081 (ג) ובכ"י לונדון, הספרייה הבריטית, 701.20 (ד) זהים, ומקורם במנהג צפון אפריקה (פאס); הנוסח שמקורו בסידור מנהג ספרד (כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, 693), משמש לנו נוסח יסוד. הקינה כלולה גם בקובץ קינות לפי מנהג קורפו (כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, 691), בו מועתקת רק המחרוזות הראשונה בעברית, ושאר הפיוט - ביוונית. הקינה נמצאת גם בסדר חמישה תעניות, אמשטרדם תפ"ח, דף צט ע"ב, והנוסח בו דומה לגרסת המקורות שבכתבי היד.
24. בשריד הראשון (לעיל הערה 22) היא כוללת ארבע מחרוזות שמספר טוריהן משתנה. בשריד השני היקפה עומד על חמש מחרוזות, אך נוסח אחת מהן שונה לחלוטין מהמצוי בכל המקורות האחרים.
25. בפיוט שתי מחרוזות בנות ארבעה טורים, שתיים אחרות בנות חמישה וואחת בת שישה טורים. חוסר אחידות זו מהווה פגיעה בחוק הסימטרייה המקובל בפיוטים, והמחייב מספר קבוע של טורים במחרוזות השיר הבודד. ראו פליישר, שירת הקודש, עמ' 62. המקור שסימנו ד (כ"י לונדון 701), משקף את הבלבול הקיים בנוסחה של קינה זו: הוא כולל מחיקות רבות והשלמה של חלק מהפיוט, ביד אחרת, בשולי כתב היד.
26. ראו בביאור לשיר, טורים 2, 5 וכן טור 29.
27. פייטני ארץ ישראל הקדומים שילבו את הקינות לתשעה באב בברכת בונה ירושלים, בקרובות שפייטו את כל ברכת העמידה. ראו פליישר, שירת הקודש, עמ' 72. אבל פייטנים מאוחרים כבר כתבו קינות עצמאיות. ראו ש' כהן, שירי ר' אהרן אלעמאני, ירושלים תשס"ח, עמ' 41 (להלן: כהן, אלעמאני).
28. בדגם זה כתובה קינה נוספת לתשעה באב שעניינה בסיפור 'חנה ושבעת בניה'. שרידיה מועתקים, כפי שציינו

הפזמון 'יולדת השבעה אומללה'. את טורי השיר מארגן, כפי שכבר ציינו, אקרוסטיכון אלפביתי ישר ופשוט, שיטה המאפיינת אף היא את הפייטנים הקדומים.²⁹ גם חריזתה של הקינה השנייה (ב) סטרופית פשוטה, אך מחרוזותיה מרובעות.³⁰ אורך הטורים בשיר משתנה,³¹ וחוסר הסימטרייה בארגון השיר מתחדד כאשר חריגה זו מצטרפת לשיבוש שכבר הזכרנו באקרוסטיכון. ייתכן שהנוסח שהתגלגל לידינו משובש, אם כי קיימת אפשרות (רחוקה יותר) שהפיוט יצא מתחת ידו של פייטן בלתי מיומן. לשונן של שתי הקינות בדרך כלל פשוטה ואף אין בהן קישוטי שיר מיוחדים.

כל שאר הקינות שלפנינו (ג-ו) כתובות בתבנית המעין אזורית שהייתה מקובלת בשירת הקודש בספרד.³² כולן גם שקולות במשקל ההברתי-הדקדוקי המיוחד לפיוט הספרדי.³³ תבניתן של ארבע הקינות זהה עקרונית: ככולן סטרופות מקיפות מהמקובל³⁴ ובכל טור תשע הברות. סביר מאוד להניח שהקינה שנכתבה בידי יהודה הלוי (ג) שימשה לכולם דגם מופת.³⁵ בראש הפיוטים האלה עומדות סטרופות פתיחה, וכמקובל בדגם המעין אזורי, הן קצרות בהיקפן משאר הסטרופות בפיוט, והן נחרזות לכל אורכן בחרוז הקבוע של הפיוט ונחתמות ברפרין. בפיוטים ג, ו הרפרנים עצמאיים,³⁶ ובפיוטים ד, ה הם פסוקים

לעיל בהערה 7, בכ"י קמברידג' T-S NS 114.35. מהחלקים הקריאים יחסית בכתב היד, נראה שהקינה הכילה במקור לפחות עשר מחרוזות. לשונה פשוטה, ואין בה פיתוח מיוחד של הסיפור. היא נחתמת במילים הנפוצות 'אומללה יולדת השבעה'. לפנייה מועתקת קרובת יח ל"ז בתמוז לאלעזר בירבי קילירי ('אתחיל היום בנאק אנחות').

29. ראו: פליישר, שירת הקודש, עמ' 127-129.
30. מספר הטורים במחרוזות התשיעית והעשירית חריג: בתשיעית שלושה טורים, ובעשירית חמישה. מסתבר שמדובר בשיבוש.
31. חלק מהם אף ארוכים מאוד, ראו למשל טורים 36, 41-42.
32. בכל פיוט שתי מערכות חריזה, האחת קבועה לאורך כל השיר והאחרת מתחלפת ממחרוזות למחרוזות. המערכת הראשונה כוללת בדרך כלל חרוז קבוע אחד החותם כל סטרופה, והוא נחרז ברפרין. על דגם זה ראו בהרחבה: פליישר, שירת הקודש, עמ' 350-354; הנ"ל, השירה העברית בספרד ובשלוחותיה (לעיל, הערה 19), א, עמ' 122-124.
33. משקל הברתי-דקדוקי הוא משקל הקבוע את מספר ההברות הדקדוקיות בכל טור וטור, מבלי להתחשב ביחידות ההיגוי הקצרות (שוואים נעים וחטפים). ראו: פליישר, שירת הקודש, עמ' 350.
34. הסטרופות בשירים ג, ד הן בנות שמונה טורים כל אחת. סטרופות מקיפות כאלה מצאנו גם בשיריהם של אהרן אלעמאני ונתן החבר, משוררים שחיו במצרים במחצית הראשונה של המאה השתים עשרה, ראו: ע' פליישר, 'מדיואן שירי החול של רב נתן בן שמואל נזר החבריים', קבץ על יד, יח [כח] (תשס"ה), עמ' 152; כהן, אלעמאני, עמ' 151, הערה 127.
35. מחבר קינה ד, 'אוי תקרא ציון על חלליה', מחקה באופן ברור את שירו של ריה"ל, שכן לצד התבנית הזוהר הוא שואל ממנו אף את המטפורה המבוססת על זכ' ד, ב, ומדמה את חנה ושבעת בניה למנורת הזהב שהייתה בבית המקדש. לשון הרפרנים בשתי הקינות דומה: בשירו של ריה"ל: 'כמנורה נרותיה שבעה', ובשיר ד כפסוק בזכריה: 'ושבעה נרותיה עליה'.
36. לשונן של הרפרין בפיוט ו הוא: 'והיא נפלה ומתה על בניה', ולשון הרפרין של ריה"ל הוא, כאמור לעיל,

מקראיים, כפי שמקובל גם אצל הפייטנים הספרדיים.³⁷ שתיים מהקינות (ד, ה) אף חתומות בשמותיהם הפרטיים של הפייטנים ולאחריהם מילת הברכה 'חזק'. ארבע הקינות האלה (ג-ו) מעוצבות, כפי שראינו, בתבנית המעין אזורית והשקילה ההברתית, דגם שהמשוררים הספרדים הגדולים חיבבו ויצרו בו פיוטים רבים. הנחנו גם שהפייטנים, שזהותם אינה ברורה, שאפו כנראה לחקות את שירו של יהודה הלוי. לשונן של הקינות הללו ציורית יותר משל שתי הקינות הראשונות, אך רקמת הציורים אינה צפופה ורוב הדימויים בהן נוחים להבנה, בדומה לתפיסה הפואטית המשתקפת בשירי הקודש של משוררי ספרד. מחברייהן מתירים לעצמם לגלוש מטור לטור, תופעה שהייתה נהוגה אף היא בספרד. ברור אם כן שפיוטים אלה יצאו מתחת ידם של פייטנים שהושפעו מהשירה הספרדית, ואולי אף היו בני ספרד עצמה.

שתי הקינות הראשונות מתייחדות אפוא בתבניתן הארכאית ובסגנון, ונראה שמועד כתיבתן קדום לתקופת חיבורן של הקינות שנכתבו בהשפעת ר' יהודה הלוי. להלן נבדוק אם ייחוד זה בא לידי ביטוי גם בתוכן הקינות. נעמוד בכל קינה על הדרך שבה מעצב המשורר את סיפור 'האם ושבעת בניה', תוך השוואה לעיצוב הסיפור בקבוצות המקורות שציינו בסעיף הראשון.

עיצוב הסיפור בפיוטים

בכל הקינות שלפנינו נאמנים הפייטנים למסגרת העקרונית של הסיפור, כפי שהוא מופיע במקורות הקדומים. בראש הפיוטים באה פתיחה שתפקידה ליידע את הקורא באינפורמציה מקדימה, רלוונטית לסיפור. גוף הפיוט כולל את דו-השיח של המלך עם הבנים, את תגובת האם למתרחש ואת תיאור סופה של האם. בסוף כל פיוט באים דברי סיום.

בחינה של התכנים שיוצקים הפייטנים השונים לתוך המבנה הקבוע הזה מעלה גיוון מעניין בעיקר בהשוואה לתכנים המקבילים במקורות המדרשיים הארץ-ישראליים והבבליים. כמו כן מעקב אחר עיצובן של הדמויות השונות בשירים³⁸ ביחס לעיצובן במקורות הקדומים מרתק.

בראש הסיפור, הן בתלמוד והן במדרשים, באות פתיחות שמשמשות כהקדמה לסיפור. הפתיחה בכל המקורות הבבליים זהה: 'זו אישה ושבעה בניה'. פתיחה מינימלית, מעין כותרת לסיפור, ובעלי המדרש בוחרים שלא לפתח אותה מעבר למצוי בתלמוד (גיטין

³⁷ 'כמנורה נרותיה שבעה'.

³⁸ פסוקים מקראיים נקלטו בקלות על ידי הקהלה, שהרפרין נועד להיאמר מפיו.

³⁸ בכל הקינות מופיעות הדמויות המתבקשות: המלך, האם, האחים, הבן הצעיר, ובארבע קינות (א, ב, ג, ו) מופיעה גם בת הקול.

נו ע"ב). במקורות הארץ ישראלים הפתיחה מלאה יותר: "מעשה במרים בת נחתום שנשבת היא ושבעה בניה נטלן קיסר ונתנן לגיו מן שבעה קנקלין".³⁹ היא מוסרת אפוא את שמה של האם – מרים בת נחתום,⁴⁰ ומבהירה את הסיטואציה שהאם והבנים נמצאים בה – הם שבויים בידי הקיסר⁴¹ ומבודדים זה מזה. פתיחה זו מלאה יותר רק מהבחינה האינפורמטיבית, אך אין בה בנוסף ביטוי לרגש כלשהו. שתי הפתיחות יוצרות מתח של ציפייה לקראת הבאות, והקורא סקרן לדעת מה יעלה בגורלם של האם וילדיה.

המהלך הספרותי בקינות המתפרסמות כאן שונה. האינפורמציה הנמסרת בפתיחות הבאות בראשן מפורטת. הן מספרות לקורא שמדובר באם לשבעה בנים, הבנים נרצחו, וגורלם המר הוביל גם למותה של האם. סוף הסיפור ידוע אפוא עוד בטרם התחילה עלילתו. נראה שכיוון שמדובר בסיפור ידוע ומוכר הפייטנים הניחו שפרטים אלה ידועים לקורא מראש, וממילא אין טעם לנסות ליצור מתח לגבי סוף העלילה.⁴²

בקינה א הפתיחה ארוכה. היא משתרעת על פני שלוש מחרוזות, שבהן מציב הפייטן את האם במרכז ונותן ביטוי עז לאומללותה ולגורלה המר. שמה אינו נזכר והיא מכונה 'יולדת השבעה'.⁴³ גם הקינה השנייה נפתחת כאמור בלשון אותו פסוק – 'אומללה יולדת השבעה' – וכאן הפייטן מרחיב אותו ומעצים את רושמו. הוא מצרף אליו את התיאור 'ובטנה נפחה', כלומר אומללותה באה לה משום ששיכלה את פרי בטנה. הכינוי 'יולדת' מקבל כאן משמעות כפולה. ניתוק הקשר הטבורי של האם מילדיה מסמל אמנם הבאת חיים לעולם, אך גם, בהשאלה, פרידה סופית – מוות. את סטרופת הפתיחה חותם הפסוק 'כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו צאן טבחה',⁴⁴ ונראה שהוא המקור לשימוש התכוף בסטרופה בשורש 'טבח'. תיאור האם וגורלה האכזר מגיע לשיאו בתמונה העולה מהמטפורה 'געו כשור לפני טבח' (3). בקינה הרביעית מקדים הפייטן לגוף הפיוט

39. ראו איכה רבה, פרשה א, פרק נ. הפתיחה בספר מקבים אינה רלוונטית לעניינינו, כיוון שעל פיה הבנים נאנסים לאכול בשר חזיר ואף יזמים בעצמם את העמדתם בניסיון, עובדות שאינן מיוצגות בקינות שלפנינו: 'ועוד היה מעשה ששבעה אחים ואמם נתפשו ונאנסו מאת המלך לאכול מבשר חזיר האסור ויפּו בשוטים ובגידים: ואחד מהם שהיה המדבר בעדם אמר התרצה לחקור ולדעת אותנו נכונים אנחנו למות מלעבור תורת האבות' (מקבים ב, ז א-ב, מהדורת א' כהנא, הספרים החיצונים, כרך שני, תל אביב תרצ"ז, עמ' קצח-קצט).

40. כנראה שיבוש, וצריך להיות 'מרים בת תנחום', ראו הבר, עמ' 145 הערה 15.

41. במדרש אליהו רבה, פרק ל, שאף הוא כאמור מקור ארץ-ישראלי, מצוין גם שמו של הקיסר - אדריינוס.

42. מעניין שגם הפתיחה לסיפור בספר יוסיפון מציינת את סופם של האם וילדיה, אך במילים בוטות: 'אז נתפסו שבעה אחים ואמם ושולחו אל המלך... ובעבור מתועב בשר חזיר וסרוח ונבאש שוספו באכזריות ובשור בשרם הותו' (ד' פלוסר, ספר יוסיפון, כרך ראשון, ירושלים תשמ"א, עמ' 70).

43. הכינוי על פי יר' טו, ט, פסוק הפותח את שתי המחרוזות הראשונות (בשינוי קל) ומשמש גם כרפרין, ורושמו מלווה אותנו אפוא לאורך כל השיר.

44. הפסוק מצוטט מתה' מד, כ, והוא, כפי שציינו בביאור לשיר, מעביר מהסיפור הקודם בגיטין נו ע"ב לסיפור שלנו.

סטרופה מרובעת הפותחת בדברי אבל כלליים 'אוי תקרא ציון על חלליה' (טור 1), עובר בטור השני לתיאור מותה של האם⁴⁵ וילדיה ומסיים במטפורה מרשימה ומרגשת, בה הוא משווה את האם ושבעת ילדיה למנורת הזהב שהייתה בבית המקדש ומסמלת את ימיו המפוארים של עם ישראל.⁴⁶ וכשם שבעבר הנרות דלקו והפיצו אור, כך הבנים, עד לפני מותם, האירו את חייה של האם. הקינה החמישית נפתחת בלשונות רבים של אבל ומספד 'על נדוד אם עם שבעת ילדיה' (3), וחותמת בפסוק המוכר לנו כבר, 'אומללה יולדת השבעה', המשמש גם כרפרין. המחרוזות העומדות בראש קינות ג, ו מיוחדות בכך שהן מציינות את שמה של האם, 'חנה'.⁴⁷

ראינו אפוא שבכל הפתיחות לקינות תופסת האם מקום של כבוד, וחשוב לפייטנים להבליט בעיקר את אומללותה, סבלה, אבלה וגורלה הקשה מנשוא. בקינה ד אף מפליא הפייטן לעשות וחותם כמעט כל סטרופה בעובדה הבלתי נתפשת, שילדיה כולם נהרגים, נרצחים ונשחטים לעיניה.⁴⁸ נעבור עתה לגוף העלילה שבמרכזה דו-השיח בין הבנים למלך.

תיאור השיחה בין המלך לששת הבנים ותיאור מותם זהה פחות או יותר בשתי המסורות:⁴⁹ המלך פונה אל כל בן ומצווה עליו לעבוד עבודה זרה, הבנים מסרבים ומוצאים להורג. המבנה קבוע: "הביא את הראשון ואמר לו השתחווה לצלם אמר לו חס ושלום איני משתחווה לצלם אמר לו למה מפני שכך כתיב בתורתנו (שמות כ, ב) 'אנכי ה' אלהיך' מיד הוציאו והרגו" (איכה רבה א, נ),⁵⁰ וחוזר חלילה, בנוסח דומה, עם כל בן לפי סדרו, ורק הפסוקים המושמים בפיהם של הבנים משתנים. ההבדל העיקרי בין שתי המסורות בא לידי ביטוי רק בשיחה עם הבן הצעיר. במקורות הבבליים אין הבדל גדול בין האחים לבין הבן הקטן, למעט ההתפתחות הנוספת בדיאלוג של הבן הצעיר שבו שב המלך ומנסה

45. על פי הכותרת והמשך הפיוט שמה 'חנה'; ראו להלן, הערה 47.

46. המטפורה מבוססת על זכ' ד, ב.

47. השם חנה נזכר גם בכותרת לפיוט ד ובגוף הפיוט בטורים 57, 69. השם 'חנה' מופיע לראשונה בנוסח המאוחר והנפוץ של ספר יוסיפון, ראו: פלוטר, לעיל הערה 42, עמ' 70 הערה 1. גם במקורות מאוחרים האישה מופיעה בשם חנה, כך למשל באיגרת השמד של הרמב"ם: "... קדש את השם ברבים, כמו חנניה מישאל ועזריה, דניאל ועשרה הרוגי מלכות ושבעת בני חנה", ראו: איגרות הרמב"ם, מהדורת הרב יצחק שילת, ירושלים תשנ"ה, עמ' נא. השם חנה חוזר במקורות מאוחרים נוספים, כגון הסיפור 'קצת חנה' בערבית יהודית (ראו: סדר חמש תעניות, ירושלים התש"ך, בנספח) ושגור בפי הבריות עד היום.

48. "לעיני אם תצעק בחבוליה" (12); "ראשו לעין הורה כצפור בהשחט גזוליה" (29-30).

49. תיאור החלק הזה בעלילה בספר מקבים רחוק מאוד מההתנהלות במקורות התלמודיים והמדרשים, הן הארץ ישראלים והן הבבליים. התיאור בהם מפליג באכזריותו של המלך שאינו בוחל בשום אמצעי כדי לשבור את רוחם של הבנים ולגרום להם לעשות כמצוותו: הוא כורת את לשונם, פושט את עורם, מקצץ את אברייהם, מטגן וצולה אותם במחבת. מפליג מכולם ספר מקבים ד המאריך באופן מעורר סלידה בייסורי התופת והעינויים שעברו האחים במוותם.

50. ובמקור הבבלי: "אתיוהו קמא לקמיה דקיסר (הביאו את הראשון מבין בניה לפני הקיסר), אמרו ליה פלא (עבוד) לעבודה זרה, אמר להו כתוב בתורה 'אנכי ה' אלהיך' וכו'.

לשכנע אותו לכרוע לפסל בעזרת הטבעת, הוא מסרב, מוצא להורג, והשיחה מסתיימת;⁵¹ ואילו במקורות הארץ-ישראליים אחרי ‘סיפור הטבעת’ מתפתח דיאלוג ארוך מאוד עם הבן הקטן התופס את רוב הסיפור ונסוב על בעיות אמוניות.⁵² תשובות הבנים למלך בקינה הראשונה נאמנות ביותר למצוי בתלמוד ובמדרש, בעיקר למקורות הבבליים. הפייטן מונה בקינה, בצורה כמעט מוכתבת מראש, את הבנים לפי סדרם ושם פניהם פסוקי תשובה הזוהים למצוי במקורות הקדומים, אך בסדר ובהיקף שונים.⁵³ קולו של המלך אינו נשמע כלל, והפייטן רק מספר (בפתיחת המחזרות הרביעית) שהוא כפה על האחים לעבוד עבודה זרה.⁵⁴ זאת בשונה מן המקורות הקדומים שבהם פונה המלך, באותו נוסח, אל כל בן כל פעם מחדש. לכל אחד מהבנים, כולל הבן הצעיר, מוקדשת סטרופה אחת שבה הוא משיב למלך. הפיתוח היחיד ביחס למקורות הבבליים הוא שכל האחים בפיוט, ולא רק הבן הקטן, מנמקים את סירובם ואז סומכים את דבריהם על הפסוק. שוני נוסף ומשמעותי נעוץ בעובדה שמות הבנים כבר נזכר, כפי שצינינו, בפתיחה לקינה ולכן אין לפייטן צורך להדגיש שהם נשלחים אל מותם מיד בסיום דבריהם, כמצוי בתלמוד ובמדרש.

השיחה בין המלך לבנים מתוארת בקינה השנייה בדומה מאוד למוכא במקור ארץ-ישראלי דווקא: המלך פונה אל כל אחד מששת הבנים בתורו בנוסח זהה: ‘השתחוה לצלם’.⁵⁵ בדומה לקינה א, גם כאן אין פיתוח מיוחד. כל בן מסרב, בדרך כלל בלשונות קבועים:

-
51. ראו גיטין נו, ע"א ד"ה: "אתוהי לאידך, אמרו ליה פלח לעבודה זרה, אמר להו כתוב בתורה 'את ה' האמרת' וג'... א"ל קיסר, אישרי לך גושפנקא וגחין ושקליה (אזרוק לך חותמת [=טבעת] ותתכופף ותרים אותה), כי היכי דלימרו קביל עליה הרמנא דמלכא (כדי שיאמרו קיבל עליו את פקודת המלכות), א"ל, חבל עליך קיסר, חבל עלך קיסר, על כבוד עצמך כך, על כבוד הקב"ה על אחת כמה וכמה! אפקוהו למיקטליה (הוציאו אותו להיהרג)".
52. ראו איכה רבה, פרשה א, פרק נ ד"ה: "אמר לו וכי יש פה לאלהיכם, אמר לו כתיב (תהלים קטו, ה) 'פה להם ולא ידברו' ובאלהינו כתיב (שם לג, ו) 'בדבר ה' שמים נעשו'. אמר לו וכי יש עינים לאלהיכם, אמר לו באלהיכם כתיב 'עינים להם ולא יראו' ובאלהינו כתיב (זכריה ד, י) 'עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ' וכו'. וכך ממשיך המלך ושואל שאלות קנטרניות, והבן משיב לו באותה רוח.
53. לעתים פסוק המושם בפיו של בן אחד במקור הקדום, מושם על ידי הפייטן בפיו של בן אחר. לגבי היקף הפסוקים, לרוב הפייטן מצטט רק חלק אחד של הפסוק, ואילו במקור הוא מצוטט בשלמותו: כך למשל הבן הרביעי חותם את דבריו ב"י הוא האלהים", ובגיטין נו ע"ב הוא מצוטט מתחילתו: 'יודעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלוהים' (דב"ד, לה, לט). ניכר שהפייטן בוחר בנקודה העיקרית בפסוק, ומתאים את המילים המצוטטות גם למקצב בשיר.
54. 'הובאו לפני המלך // והכריחם עבור למולך', טורים 10-11. למעט בטורים אלה, המלך אינו נזכר בשאר הפיוט.
55. כך, כפי שראינו, גם לשון הפנייה באיכה רבה א, נ. במקורות הבבליים נוסח הפנייה שונה, אך כמובן תוכנו זהה: 'פלח (עבוד) לעבודה זרה' (גיטין נו), או 'פלח לאלילים' (ילקוט שמעוני איכה).

'ולא אבה' (18, 13, 8), 'חלילה' (33, 28, 23). הוא נהרג,⁵⁶ וכל מחרוזת נחתמת באחד מן הפסוקים המוכרים שנאמר מפי הבנים. בניגוד למצוי בקינה הקודמת, דו־השיח עם הבן השביעי אינו נכלל כאן, ודמותו נזכרת באופן עקיף דרך האם.⁵⁷ היא פונה אל הקיסר בלשון דומה למצוי במדרש ומבקשת שימתין ולא יהרוג את בנה הקטן, כדי שתספיק לחבק, לנשק ולהיניק אותו: "צעקה אמם חייך קיסר... ואחבקהו ואנשקהו וְנִשְׁבַּע אחד מאחד" (36).⁵⁸ מכאן מתפתחת העלילה בקוויה המרכזיים כמו במקור הארץ־ישראלי (איכה רבה).⁵⁹ בשתי הקינות הבנים אינם מביעים רגשות כל שהם, ולמעט הבן הראשון ש'זועק' את דבריו ('זעק הראשון כאריה' א, 13), תשובתם של שאר הבנים מובאת בפיוטים לאחר לשונות דיבור רגילים, כגון: טיעם, פץ, מילל, סח, קרא. הבנים אינם מתלוננים על גורלם, בדיוק כפי שעולה מהדיווח היבש הן בתלמוד והן במדרש.

לעומת שתי הקינות הראשונות שבהן חילופי הדברים בין המלך לבנים תואמים, במידה זו או אחרת, למקורות המדרשיים, הדיאלוג בקינות ג, ד, ו זהה רק ברמה העקרונית לתלמוד ולמדרש. גם בהן דו־השיח כולל את פניית המלך אל הבנים להמיר את דתם,⁶⁰ את סירובם של הבנים ואת הוצאתם להורג, אך בכך תם הדמיון. הפסוקים המצוטטים בפי הבנים במקורות הקדומים אינם נזכרים כלל בשלוש הקינות, ותשובות הבנים הן פיתוח עצמאי של הפייטנים.

בקינה הרביעית, 'אוי תקרא ציון על חלליה', הפייטן מפתח את דו־השיח פיתוח מעניין שנמשך על פני שמונה טורים. הוא מגייס את המספר הסיפורי של הבנים ושזור אותו לאורך כל המחרוזת בעניינים שמניינם זהה. דברי הפיתוי של המלך כוללים תמיד עניין הקשור במספרו של הבן, וכן תשובות הבנים על פי מספריהם.⁶¹ גם בשתי הקינות האלה הבנים אינם מביעים רגשות⁶² ואף אינם קובלים על גורלם. הם מסרבים בנחישות לפקודת המלך ומוסרים את נפשם על קידוש השם באופן מעורר התפעלות.

56. ברוב המחרוזות הפייטן מדגיש שהבנים מסרו את נפשם על קידוש ה', ראו טורים 18, 23, 28.

57. אך אולי הנוסח שהגיע לידינו חסר, ובמקור הוקדשה מחרוזת שלמה גם לבן הצעיר ולשיחתו עם המלך.

58. כפי שמתואר באיכה רבה: 'אמרה לו בחיי ראשך קיסר תנה את בני ואחבקהו ואנשקהו נתנוהו לה והוציאה לו את דדיה והניקתו חלב'.

59. ההמשך כולל את חילופי הדברים בין האם למלך סביב הפסוק: 'ישור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד' (וי' כב, כח), מותו של הבן הקטן וההשוואה שהאם עורכת בין עקידת בניה לעקידת יצחק.

60. בשיר של יהודה הלוי לכל אחד משני הבנים הראשונים מוקדשת סטרופה אחת, שלושת הבנים הבאים מרוכזים במחרוזת אחת, והשישי והשביעי במחרוזת נוספת. עניינם של הבנים החמישי והשישי מסתכם בציון מותם בלבד, כל אחד בטור אחד. בקינה האחרונה נזכרים בנוסח היסוד רק הבן הגדול, הבן השני והבן השביעי, ובחלק מהמקורות האחרים לפיוט נזכר הבן השלישי במקום השביעי, נוסח שמקורו כמובן בשיבוש.

61. כך למשל בטורים 31-39 הנסובים על הבן הרביעי: "אל רביעי... בארבעת קצוות... ארבע חיות... ארבעה מטיבי לכת".

62. רק הבן הראשון המזועזע מציווי המלך להשתחוות לפסל מגיב בכי: "בככי נתן קולו" (ד, 9).

בניגוד לקינה הראשונה שבה דמות המלך נדחקת לרקע הדברים ונזכרת, כפי שראינו, רק פעם אחת,⁶³ בקינות ג, ד, ו מפתח הפייטן את דמותו של המלך ומעצב אותה כפי שהיא באה לידי ביטוי במקורות המדרשיים הארץ-ישראליים. ערמומיותו מודגשת באופן שבו הוא פונה לבנים: ברכות,⁶⁴ בלשון חלקה⁶⁵ ובשקר.⁶⁶ הוא מנסה לפתותם להמיר את דתם בכך שהוא מציע להם טובות הנאה מגוונות:⁶⁷ מינויים למשרות בכירות בממלכתו,⁶⁸ מתן חירות,⁶⁹ בגדים יקרים ומפוארים⁷⁰ וחי תענוגות.⁷¹ הוא רשע ואכזרי, וסירובם של הבנים להיענות לציוויו וגבורתם המדהימה, כפי שבאה לידי ביטוי גם בשתי הקינות הראשונות, מעוררים בו כעס וחמה גדולים.⁷² הבנים מצדיקים את דינם ושולטים שלטון מוחלט ומעורר כבוד והתפעלות ברגשותיהם,⁷³ ואילו המלך סוער וגועש וברוע חסר רחמים חורץ את דינם למוות.

בקינה החמישית, 'אריוך אדמת שרבים', מתעלם הפייטן מהדיאלוג עם ששת האחים ומפייט רק את חילופי הדברים בין הבן הצעיר למלך. להוציא מחרוזות הפתיחה והסיום, שבהן דמות האם במרכז, שאר המחרוזות, ארבע במספר, נסובות רק סביב המלך, הבן הקטן והאינטראקציה ביניהם. אין ספק שבעל הקינה הזו הושפע מהמדרשים הארץ-ישראליים שבהם תופס הבן הצעיר את רוב הסיפור. כיוון שהבן הצעיר עומד במרכז

63. כך גם מתעצבת דמותו של המלך בחלקה הראשון של הקינה השנייה. בחלק השני, בשיחה עם האם, היא מפותחת מעט כדמות קנטרנית סביב הפסוק 'ושור או שה' וכו'.

64. 'דברי מעדנות' (ג, 32), 'רכו משמן דברי מונה' (ד, 14).

65. 'השלישי בחלק שפה קרא' (ד, 23).

66. '... שוא שפת שקר עורכת' (ד, 32).

67. במקור הארץ ישראלי (איכה רבה), המלך מציע רק לבן הקטן שכר על היענותו לפקודתו. ההצעה כללית ומרוכזת בשלוש מילים בלבד: 'זאעשה בך טובות'. גם על פי מקבים ב ההצעה מוצעת רק לבן השביעי, אך באופן מפורט יותר ובשבעה: 'בשבעה היה מבטיחו כי עשיר ומאושר יעשהו ואם יסור מחוקי אבות יעשהו אוהבו ודברים נכבדים יאמינהו' (כהנא, לעיל הערה 41, עמ' רא). התיאור בעניין זה בספר יוסיפון אף מפורט יותר, ראו בהערה הבאה.

68. 'אשימך מנזר וטפסר' (ג, 7); 'אשימך שר חצי פלך' (ג, 24); 'לראש אשימך' (ד, 8); 'תהי לי למשנה' (ד, 16); 'ותהי בראש השלישי' (ד, 25); 'אכבדך ובמלוכה תהי נעזר' (ו, 12). הבטחה דומה מצויה בספר יוסיפון: 'זיתחנן אליו המלך וישבע לו לעשות אותו עשיר בכסף ובזהב ובמקנה ובעבודה רבה ולעשותו משנהו ולהמשילו בכל מלכותו' (פלוסר, לעיל הערה 43, עמ' 73).

69. 'ולך בארבעת קצוות ממלכת' (ד, 34), אפשר שבדברים אלה יש גם הבטחת שלטון (ראו בביאור לשייר).

70. 'תעטה תלבושת שש' (ד, 51-52), ואולי אף כאן זו מטונימיה לשררה.

71. 'ובמטות רעננות לך' (ג, 34-35)

72. 'ברב חימה נראה סר וזעף' (ג, 5); 'ואחיכם נהרג בחרון וחימה' (ג, 15); 'צר זעף ובאכזרי' (ד, 11); 'אזי מלא צר עברה' (ד, 28); 'שופך דמו בחמה נשפכת' (ד, 28); 'לגדול פתח צר ואכזר' (ו, 9).

73. במקורות החיצוניים מתוארת גבורתם של הבנים כגבורה בלתי אנושית. הם עוברים, כפי שצינו, ייסורי תופת אכזריים ובלתי נתפשים ולא רק שהם אינם מתלוננים, אלא הם אף מעודדים זה את זה תוך לעג ובוז לקיסר.

קינה זו, מוסיף לנו הפייטן פרטים שלא הובאו בקינות הקודמות: גילו⁷⁴ ומעשה התרמית בטבעת.⁷⁵ עוז רוחו של הבן הצעיר משתקף לאורך כל הדיאלוג עם המלך. תשובותיו נחרצות ומנומקות ועמידתו איתנה. המלך בדומה לדרכו בשלוש הקינות הקודמות מנסה אף כאן לפתות את הבן הצעיר ב'מחמאות פיו' (21), 'בכחש במרמה בעצה' (22). וכאן הוא אף מקנטר את הבן הקטן, ומתריס כלפי שמים: 'איה צור האמנת בעזרתו' (ה, 11). הוא מכונה רשע ('זיד', 21), ומדומה לחיה טורפת, 'כפיר' (32), והוא מצווה לטבוח את הבן – תינוק בן שנתיים וחצי (32).

השיחות בין המלך לאחים יוצרות קטעים דיאלוגיים מפותחים. בדרך כלל באות מילות הקדמה המציגות כל דובר, אך לעתים (בעיקר בפיוטים ג, ה, ו) מתחילים המלך או האחים בדבריהם בלי כל הקדמות, והשומעים צריכים לזהות את הדוברים על פי תוכן אמירותיהם בלבד. בחלק מהפיוטים מתחלפים הדוברים באופן בלתי סדיר, אפילו באמצע טורים, ולפעמים גולשים הפייטנים מטור למשנהו. חוסר ההתאמה בין תבנית השירים לבין הדוברים המתחלפים מגביר את המתח הדרמטי.

גופי הפיוטים כוללים, כפי שצינינו לעיל, גם את תגובתה של האם על מות ילדיה וכן תיאור האופן שבו היא סיימה את חייה. דמותה הטראגית של האם, שאותה פגשנו בפתחת הקינות, מקבלת משנה תוקף בסופן. רחמיה נכמרים (ד, 68), היא זועקת בתמרורים ואנחות (ה, 35). היא מתחננת שיתירו לה לנשק את בנה הקטן, 'מחמד בטנה' לפני מותו.⁷⁶ היא משווה עצמה, כפי שמצוי בתלמוד ובכל המדרשים, לאברהם אבינו,⁷⁷ ומדגישה את ההבדל המשמעותי בין עקידת יצחק לעקידת בניה. היא מחדדת את הנורא מכל: ילדיה נולדו בזה אחר זה לאורך שנים, אך נהרגו ביחד ובזמן אחד: 'נולדו ברוב שנים ובעונה נשחטו כאשר גזר מעונה' (ד, 70-71).⁷⁸ רק יהודה הלוי מתאר בשירו לצד אומללותה של

74. 'הילד בין שנתיים ומחצה' (23). האינפורמציה הזו מופיעה במקורות הארץ-ישראליים, אם כי שם היא מפורטת יותר: " ... שיערו חכמים את שנותיו של אותו תינוק ונמצא בן שני שנים וששה חדשים ושש שעות ומחצה" (איכה רבה, שם).

75. 'טבעתי אשליך לפניו ארצה... וכו' (טורים 24-26). סיפור זה מופיע, בגרסה זו או אחרת, בכל המקורות הקדומים.

76. 'חייך קיסר... המתן על בני השביעי רגע אחד ואחבקוהו ואנשקהו' (ב, 36-37); 'ואם לנשוק מחמד בטנה שועה' (ג, 33). כמעט בכל המקורות יש ביטוי לקשר המיוחד בין האם לבנה הצעיר. במקורות הבבליים היא מבקשת לנשק אותו לפני מותו; ובמדרש זוטא ובילקוט שמעוני איכה היא גם מגפפת ומחבקת אותו. במקורות הארץ-ישראליים היא, כאמור לעיל, מיניקה אותו ומבקשת שיהרגו אותה תחילה כדי שלא תחזה במותו.

77. השוואה זו באה בסוף קינות א, ב, ה.

78. בספר מקבים ב ובספר יוסיפון מתוארת דמותה של האם באופן דומה לבנים. היא אמנם אינה עוברת את הייסורים הקשים שבניה עוברים, אך היא חווה בהם, מחזה שכל אם נורמלית לא הייתה עומדת בו, ועל פי המקורות האלה היא אינה בוכה ואינה אבלה ובודאי שאינה מתחננת. היא מצטרפת לבנים שמעודדים זה את זה ומעודדת אף היא את רוחם בקור רוח. גבורתה ונחישותה יוצאות מגדר הרגיל בדיוק כמו עוז רוחם של הבנים ואף יותר.

האם גם את עוז רוחה. כאשר המלך מבקש ממנה לשכנע את בנה הקטן להיענות לו, היא ממאנת ודווקא מעודדת אותו למסור את נפשו ללא פחד מהמוות.⁷⁹ סופה של האם במקורות הקדומים מתואר בדרכים מגוונות.⁸⁰ הקינה הראשונה נאמנה כדרכה למקור הבבלי ובה האם מסיימת את דבריה, עולה לגג ונופלת אל מותה, ונראה לכאורה שמדובר בהתאבדות.⁸¹ בקינה החמישית מתואר סופה באופן מעורפל: 'אז בחזות להרג נפלה לשוחות' (ה, 39): עניין הגג אינו מוזכר במפורש, והסיטואציה נשארת עלומה. בשאר הקינות מותה של האם אינו נזכר כלל. נראה שהדרך בה מצאה האם את מותה לא העסיקה את הפייטנים, די היה להם בהבלטת גורלה המר, צערה, כאבה ואבלה. כל הקינות מסתיימות, כמקובל בסוג, בדברי נחמה. חלקן (א, ה, ו) מגייסות לצורך זה את הפסוק מתהילים: 'אם הבנים שמחה' (קיג, ט), הנזכר בסוף הסיפור בתלמוד ובמדרשים השונים. בפיוטים האלה הוא אף מושם בפי 'בת הקול',⁸² כפי שמופיע במקור התלמודי. הפסוק מסיים את הסיפור הטראגי באווירה אופטימית ומשיג בכך מטרה כפולה: נחמה פרטית בעניין האם וילדיה, ונחמה כללית. דברי הנחמה מتركזים, כפי שראינו, במחרוזת האחרונה כולה או רק בכמה מטוריה. בנקודה זו בולטת חריגותה של קינה ב. בסופה באות שלוש מחרוזות, ולצד המסר של נחמה וגאולה הן נושאות גם נוסחים מקובלים של וידוי על חטא.⁸³

ראינו אפוא שהפייטנים השונים מבליטים את עוז רוחם וגבורתם המופלאה של הבנים, בכך שהם אינם שמים בפיהם כל ביטוי של רגש: הם אינם בוכים ואינם מתלוננים. הם אינם נענים לכל הפיתויים אותם מציע להם המלך ומסרבים לפקודתו בקור רוח. הם מצהירים, בזה אחר זה, בנחישות על נאמנותם לה' ולתורתו. דווקא הדיווח היבש, נטול כל רגש של דו־השיח עם המלך מבליט את עניין הגבורה בסיפור. עם זאת האחים בכל

79. 'אל תערוץ בני מצר ומיתתו // כי כפשע וסר מות והמיתו' (ג, 42-43).

80. ההבדל בין המקורות המדרשיים השונים נסוב סביב השאלות: האם היא התאבדה או מתה מוות טבעי, ואולי אף נרצחה גם היא בידי האויב; והאם היא מתה מיד לאחר מות בניה או כמה ימים לאחר מכן. ראו על כך בהרחבה במאמרו של הבר, עמ' 146-147.

81. 'אף היא עלתה לגג, נפלה ומתה' (גיטין נו, ע"ב). על פי המקור הארץ-ישראלי ברור שמצבה הנפשי של האם התערער וזמן מה לאחר מותם של בניה היא התאבדה: "לאחר ימים נשתטית אותה האשה ונפלה מן הגג ומתה לקים מה שנאמר (ירמיה טו, ט) 'אמללה יולדת השבעה'" (איכ"ר א, נ).

82. בגרסאות מגוונות: 'בת קול יצאה בהנחה... אם הבנים שמחה' (א, 61-63); 'ואם הבנים שמחה באה שמועה' (ה, 40); 'קול נשמע בצווחה במעונה... ואם שמחה בגן עדן עם ניניה' (ו, 28-32).

83. 'כי הם מתודים לפניך ואומרים חטאנו' (54); 'המתענים לפניך היום ומתודים חטאנו' (59). קינה זו היא כזכור מסוג 'חטאנו', הקושר בדרך כלל את הפורענויות שבאו על עם ישראל עם חטאיהם. כפי שציינתי קודם, האקרוסטיכון במחרוזות הללו משובש, וייתכן שאין הן מקוריות. לא מן הנמנע שהפיוט הסתיים במקור בצידוק הדין שבטור 49, והמחרוזות הכוללות את דברי הווידוי נוספו מאוחר יותר כדי להתאים את הפיוט למקובל בפיוטי 'חטאנו'.

הקינות הם דמויות משנה, והאם היא הדמות המרכזית. ראינו שלפייטנים חשוב לעצב את דמותה של האם כדמות טראגית. היא זועקת, מתחננת, כואבת ואבלה. הסיפור הוא אמנם סיפור גבורה של מוות על קידוש השם, אך הוא גם רווי כאב ובכי. תפקידם של הבנים הוא להדגיש את הגבורה בסיפור, ותפקידה של האם לאזן אותו ולקרב אותו אל הקוראים כסיפור שיכול להתרחש במציאות ואינו רק תיאור פנטאסטי. בכל הקינות, כולל השתיים הראשונות שעקרונית דומות יותר למקורות הבבליים, דאגו הפייטנים לאיזון, ובכולם הסיפור הוא הרואי-טראגי, כותרת שבה מכתיר הבר את הסיפור המסופר בקבוצת המקורות הארץ-ישראליים.⁸⁴

והרי הפיוטים:

א

קינה אחרת [...]]

יולדת השבעה אומללה,
עטרת ראשה נפלה,
ומלאו מתניה חלחלה.

[יולדת השבעה אומללה]

5 אומללה יולדת השבעה

ברעה אחר רעה,

ונפחה נפשה ו שקעה.

[יולדת השבעה אומללה]

גודעו שבעה ב[ניה]

10 ודמם שפך לעניה

וקדרו משח[ר]ר פניה.

[יולדת השבעה אומללה]

ביאור: הפיוט מבוסס (בשינויים) על הסיפור המובא בתלמוד בבלי גיטין נז ע"ב, או על עיבוד מאוחר שלו. 1 יולדת וכו': על פי יר' טו, ט. 2. עטרת... נפלה: ראו איכה ה, טז. 3 ומלאו... חלחלה: על פי יש' כא, ג. 4 [יולדת] וכו': על פי יר', שם. בכתב היד מועתק רק הציון פז', ובמקור שסימנו ה ציין המעתיק בין המחרוזות את המילה 'יולדת'. 5 אומללה וכו': יר' טו, ט. ברעה... רעה: במותם של הבנים זה אחר זה; וללשון ראו בבלי יבמות קט ע"ב. 7 ונפחה נפשה: המשך של יר' טו, ט. ושקעה: ומתה. 10 ודמם שופך: ללשון ראו צפ' א, יז. 11 וקדרו... פניה: השוו לאיכה ד, ח ('חשך משחור תארם').

הובאו לפני מֶלֶךְ
וְהַכְרִיחֵם עָבוּר לְמוֹלֵךְ,
וַיִּיחַדּוּ לְמַמְלִיךָ כָּל מֶלֶךְ. 15
[יולדת השבעה אומללה]

זַעַק הַרְאשׁוֹן כְּאַרְיֵה:
'חַי מִמִּית וּמְחִיָּה
הַזְהִירָנוּ "לֹא יִהְיֶה"!
[יולדת השבעה אומללה] 20

טֵיעִם שְׁנֵי לְמַהֵר:
'יָה כְּתַב זֹאת לְהַזְהֵר:
"לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אַחֵר".
[יולדת השבעה אומללה]

כֵּן פִּיץ שְׁלִישֵׁי וְהַעֲרָם: 25
'לָנוּ צָוָה אֵל בְּקוֹל רָם:
"זוֹבַח לְאֱלֹהִים יִחְרָם".
[יולדת השבעה אומללה]

מִיָּלֵל רְבִיעֵי מוֹל תוֹהִים:
'נְזוּרִים הֵם כָּל אֱלֹהִים, 30
'יִי הוּא הָאֱלֹהִים'.
[יולדת השבעה אומללה]

סָח חֲמִישֵׁי בְּלֵי פַחַד
עֲנוֹת בְּלֵי פַחַד:

13 הובאו: מכוון ל'שבעה בניה'. 14 עבור למולך: להמיר את דתם, ראו ו' יח, כא; יר' לב, לה. 15 וייחדו... מלך: הבנים סרכו והצהירו את אמונתם בייחודו של הקב"ה ('ממליך כל מלך') בעולם. השוו את הסטרופה כולה למדרש איכה זוטא פרשה כא: '... שאמר להם קיסר הרשע... בואו והשתחוו לע"ז, אמרו לו כתוב בתורה "אנכי ה' אלהיך"'. 17 הראשון: הבן הראשון, וכן להלן כל הבנים כסדרם. 18 חי... ומחיה: כינוי להקב"ה, על פי שמ"א ב, ו. 19 לא יהיה: 'לא יהיה לך אלהים אחרים על פני' (שמ' כ, ג). 21 טיעם שני למחר: מיהר הבן השני לומר דברי טעם. 22 יה: הקב"ה. כתב זאת: ציווה את הציווי המצוטט בסמוך: לא תשתחוה וכו'. להזהר: כדי להזהיר אותנו. 23 לא וכו': שמ' לד, יד. 25 פץ: פצה את פיו. והערם: והעיר את רוחם לקדש את השם. 27 זובח וכו': שמ' כב, יט. 29 תוהים: כינוי לאויבים הנבוכים ומשתאים למראה גבורת האחים. 30 נזורים: נבדלים ומופרשים מלשמש כאלוהות. 31 יי הוא וכו': ורק 'יי הוא האלוהים' (דב' ד, לה, לט ועוד). 34 ענות: לענות. כחד: לשון שקר וכפירה.

- 35 יְיָ אֱלֹהִים יִי אֶחָד.
[יולדת השבעה אומללה]
- פֶּץ שְׂשֵׁי וְעֵץ נִגְדוּ:
'צוּרֵי נְאֻנֵי עֲבָדוּ,
אֵין עוֹד מְלַבְדוּ.
40 [יולדת השבעה אומללה]
- קָרָא שְׂבִיעֵי שִׁבְעָתָם בְּגִדְוֵלָה:
רָם הָאֲמִירָנוּ נַחֲלָה
לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם סְגוּלָה.
[יולדת השבעה אומללה]
- 45 שְׂבִיעָתָם נְשָׂאוּ אִמְיָד.
שׁוֹר כִּי זֹאת לְרוֹמְמִיָד,
לְבַד בְּךָ נִזְכִּיר שְׂמִיָד.
[יולדת השבעה אומללה]
- תְּקַפָּה אָמָם בְּנַהֵם:
50 'בְּנֵי נְשׂוּאֵי רַחֵם,
לְכוּ אָמְרוּ לְאַבְרָהָם:
[יולדת השבעה אומללה]
- תְּמַךְ אֵל לְךָ שְׂבוּעָה
בְּעֶקְדְךָ יַחֲדֵי לְשַׁעָה,
55 וְאֲנִי בְּנִים שְׂבִיעָה!
[יולדת השבעה אומללה]

35 יי אלהים וכו': צ"ל ככפסוק: יי אלוהינו יי אחד (דב' ו, ד), וכך במקבילות. 37 ועין: וענה. 39 אין וכו': דב' ד, לה. 41 שבעתם: מיותר, ובמקבילות חסר. בגדולה: בקול גדול ורם. 42 רם: הקב"ה. האמירנו: רוממנו, על פי חלקו הראשון של הפסוק המצוטט בסמוך. 43 להיות וכו': דב' כו, יח. 45 שבעתם: פנייה לה': כל שבעת הבנים (ראו שמ"א כא, ט). נשאו אימך: סבלו בגבורה את ייסוריך האיומים (ראו: תה' פח, טז). 46 שור: ראה. זאת: הם נהגו כך כדי. 47 לבד וכו': יש' כו, יג. 49 תקפה: דיברה בתוקף. בנהם: בקול רם. 50 נשואי רחם: כינוי לבנים, על פי יש' מו, ג. 51 לכו... לאברהם: לאברהם אבינו. 53 תמך: קיים. שבועה: את השבועה להמשיך את זרעו של אברהם, ראו בר' כב, טז-יז. 54 בעקדך... לשעה: בכך שבסופו של דבר הוא עקד בן אחד לזמן קצר בלבד. 55 ואני: ואילו אני עקדתי; השוו בבלי גיטין נז ע"ב: 'אמרה לו בניי לכו ואמרו לאברהם אביכם אתה עקדת מזבח אחד ואני עקדתי

שקד לגג ועלתה,

מרה נפשה עת יאתה,

ונפלה עליהם ומתה.

[יולדת השבעה אומללה]

60

בת קול יצאה בהנחה:

'חשובים פנולה ומנחה,

אם הבנים שמחה'.

[יולדת השבעה אומללה]

שבעה מזבחות'. 57 שקד: צ"ל כמקבילות: שקדה, ופירושו: הזרחה. לגג ועלתה: ועלתה לגג. 58 מרה נפשה: נפשה הומרה, נתמלאה כאב (השוו מל"ב ד, כז). יאתה: כנראה צ"ל כמקבילות: ראתה (את הצרות שבאו עליה). 59 ונפלה וכו': "אף היא עלתה לגג ונפלה ומתה" (בבלי גיטין, שם). 61 בת קול יצאה: "יצתה בת קול ואמרה אם "הבנים שמחה" (בבלי גיטין, שם). 62 חשובים: נחשבים. 63 אם וכו': תה' קיג, ט.

מקורות: קמברידג', T-S NS (64-1 275.83, נוסח יסוד, ג); קמברידג', T-S NS (36-4 141.76, שריד קרוע, א); קמברידג', T-S NS (48-37 235.110, ב); קמברידג', T-S NS (48-39 276.23, ג); קמברידג', T-S NS (2-1 275.31, ד); קמברידג', T-S AS (38-25 115.114, שריד לקוי, קריאתו מסופקת, ה).

הערות לנוסח: 8 לעניה] מתוקן מ'בעניה' 39 לאברהם] כתב מיד אחריו 'תמך' ומחק שינויי נוסח: טורים 1-3 חסרים א 6 אחר] אחת א 11 משח[ו]ר] משחור א 33 סח] ש א 35 אלהים] אלהינו א א 41 שבעתם] חסר א 42 האמירנו] האמירני א טורים 41-43 חסרים ה 46 כי] כי כל ה אמם] אימם ב 50 נשואי] נשאו ב 51 אמרו] אמרו לו ב 57 שקד] שקדה ב ג / לגג] לגג ב 58 מרה... יאתה] מרת נפשה העת ראתה ב ג 59 ומתה] ומיתה ב 61 בת קול יצאה] על דת אל נאספו ברציחה ג / בהנחה] בהנחה] ג 62 ומנחה] וכמנחה ב ג

ב

אחרת למנחה

אמללה יולדת השבעה ובטנה נפחה

בנפלה היא ושבעה בניה לטביחה,

געו פשור לפני טבח ונפשם שחה:

'פי עליך הורגנו כל היום נחשבנו פצאן טבחה'.

חטאנו

5

דבר לגדול שבאחים, והיא קושרת קינה:

ביאור: 1 אמללה... נפחה: על פי יר' טו, ט ('אמללה יולדת השבעה נפחה נפשה'). ובטנה: ואת פרי בטנה, ילדיה. נפחה: שיקלה. 3 געו... טבח: מטפורה לבכי רב וכאב עמוק; וללשון השוה משלי ז, כב. ונפשם שחה: ורוחם נפלה (ראו תה' מד, כו). 4 כי עליך וכו': תה' מד, כ; והוא גם הפסוק המקשר לסיפור שלנו בגיטין נו, ע"ב. 5 חטאנו: מכוון לרפרין הקבוע בסוג 'חטאנו': חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו, וכן להלן. 6 והיא: האם. קושרת קינה: נושאת מספד.

'הַשְׁתַּחֲוֶה וְסָגוֹד לְצַלְמָא דְנָא!
וְלֹא אָבָה וְקָיִים דַּת נְאֻמְנָה,
לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אַחֵר כִּי קָנָא שְׁמוֹ אֵל קָנָא.'
חטאנו 10

זָד עַל הַשְּׁנֵי בְּקוֹל לְהָרִים:
'הַשְׁתַּחֲוֶה לְצַלְמֵם פֶּן הַמִּית אוֹתְךָ כְּאַחֲרִים!
טְבָחוּ וְלֹא אָבָה, וְקָיִים דַּת זְהוּרִים:
לֹא יִהְיֶה לָךְ אֱלֹהִים אַחֲרַיִם.'
חטאנו 15

יִלְד שְׁלִישֵׁי לְבוֹ לֹא הוֹכַחַד,
כְּנֵם לוֹ: 'הַשְׁתַּחֲוֶה לְצַלְמֵם זֶה פֶּן תִּכְחַד!
וְלֹא אָבָה וְנִהְרַג עַל שֵׁם הַמְּלֶךְ הַמְּיֻחַד,
שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְיָ אֱלֹהֵינוּ יְיָ אֶחָד.'
חטאנו 20

מִהָרוּ אֶת הַרְבִּיעֵי לְפָנֵי צַר לְעַמּוֹד,
נֵם לוֹ: 'הַשְׁתַּחֲוֶה לְצַלְמֵם וְאוֹתוֹ תַעֲבֹד!
שָׁח: 'חֲלִילָה לִי! וְנִהְרַג עַל שֵׁם מֶלֶךְ הַכְּבוֹד,
וְנֵם: 'יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד.'
חטאנו 25

עוֹד הִבִּיאוּ אֶת הַתְּמִישֵׁי שְׂבָאֲחִים,
פֶּן לוֹ: 'הַשְׁתַּחֲוֶה לְצַלְמֵם פֶּן תִּהְיֶה כְּאַחֲרֵיךְ הַנְּטַבְּחִים!
צָרַח: 'חֲלִילָה לִי! וְנִהְרַג עַל שֵׁם שׁוֹכֵן גְּבוּהִים,
וְנֵם: 'יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים יְיָ הוּא הָאֱלֹהִים.'
חטאנו 30

7 לצלמא דנא: לצלם זה. מכאן ואילך פונה המלך לכל הבנים באותו נוסח: 'השתחוה לצלם', והוא זהה לנוסח המצוי באיכה רבה א, נ. 8 אבה: הסכים. דת נאמנה: התורה ומצוותיה. 9 לא תשתחוה וכו': שמ' לד, יד, בפסוק: כי ה' קנא וכו'. 11 זד: המלך זמם להרוג. השני: הבן השני. בקול להרים: וציווה עליו בקול רם. 12 השתחוה: לפי האקרוסטיכון המילה צריכה להתחיל באות ח, אבל בהמשך הפייטן חוזר ח/ח (טורים 26-29), ואלי כאן החליפם באקרוסטיכון שלא כמקובל. המית: נראה שצ"ל: אָמִית. 13 טבח... זהורים: סדר הדברים: ולא אבה וקיים דת זהורים, וטבח. דת זהורים: מצוות התורה ואזהרותיה. 14 לא יהיה וכו': שמ' כ, ג. 16 לבו לא הוכחד: לא התפתה לשקר. 17 כנם: כאשר אמר. תכחד: תושמד. 18 ולא: לפי האקרוסטיכון צ"ל: לא. על שם: על קידוש, וכן להלן בטורים 23, 28. המלך המיוחד: כינוי לה'. 19 שמע וכו': דב' ו, ד. 23 שח: אמר. מלך הכבוד: כינוי לה' (תה' כד, ז-י). 24 יי הוא וכו': דב' ד, לה; מל"א ח, ס. 27 פץ: אמר. 28 שוכן גבוהים: כינוי לה'.

קרא את הששי ושלף עליו חרב חדו:
 'השתחנה לצלם זה ועבדו',
 ענה: 'חלילה לי! ונתן להרג גלדו,
 ונס: 'זובח לאלהים יחרם בלתי ליי לבדו'.

חטאנו

35

צעקה אמם: 'חיד קיסר המלך, המתן על בני השביעי רגע אחד
 ואחבקהו ונאנשקהו ונשבוע אחד מאחד,
 ואחר כך צוה ותתן חרב על צנארינו יחד!
 חזר ואמר: 'אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד'.

חטאנו

40

השיבתו: 'רשע, מה קיימת מהתורה שנאמר לך פסוק זה ללכבו?
 והפריד בינו לבינה להאבדו, לא חס על יופיו והרגו בחרב.
 בת קול קוננה: 'עתה היה בגוים ככלי אין חפץ בו'.

חטאנו

45

צעקה אמם: 'בני, אתם הולכים אצל אברהם באמת,
 אמרו לו: קבל שלום מאמינו הנואמת,
 אתה עקדת בנו יחידך והצילו אל אמת,
 ואני נשחטו שבעה בני והנני פיונה נוהמת!
 ועליהם נאמר: 'ברוך היין האמת שופט צדק באמת'.

חטאנו

50

31 חרב חדו: את חרבו החדה. 32 ועבדו: ועבוד אותו. 33 ונתן להרג גלדו: ומסר את עצמו למוות. גלדו: עור גופו, כמיטונימיה לגוף כולו (איוב טז, טו). 34 זובח וכו': שמ' כב, יט. מכאן ואילך השוו ללשון איכה רבה, שם: 'אמרה לו אמו, בחיי ראשך קיסר, תנה את בני ואחבקהו ואנשקהו. נתנהו לה והוציאה לו דדיה והניקתו חלב. אמרה לו, בחיי ראשך קיסר, הרגני תחלה ואחר כך הרגהו. אמר לה קיסר, איני שומע לך, מפני שכתוב בתורתכם "ושוור או שה אתו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד" (ויקרא כב, ח). אמרו לו, שוטה שבעולם, כבר קימת כל המצות ולא נשאר לך אלא זו בלבד? מיד צוה עליו להרגו נפלה אמו עליו והיתה מחבקתו ומנשקתו, ואמרה לו, בני, לך אצל אברהם אביכם ואמור לו, כך אמרה אמי, אל תזוח דעתך עליך ותאמר בניתי מזבח והעליתי את בני, הרי אמנו בנתה שבעה מזבחות והעלתה שבעה בנים ביום אחד אתה נסיון ואני מעשה'. 43 עתה... בו: על פי ה' ח, ו, ואולי צ"ל כפפסוק: היו. ומכוון כאן לבן הצעיר שגופתו מוטלת עזובה. 48 כיונה נוהמת: לשון אבלות, ראו נחום ב, ח; יח' ז, טז. 49 ברוך דיין האמת: ברכת צידוק הדין (משנה ברכות ט, ב). שופט צדק: תה' ט, ה.

בְּתִשְׁעָה בָּאָב מְקַבְּלֵי דֵת אַמְרִים
צוּרָם אִם מְרוּ וְשִׁתּוּ מְמַרְזָרִים,
רַפָּא שְׁבָרָם וּרְצָם כְּאִימּוּרִים
כִּי הֵם מִתְנַדִּים לְפָנֶיךָ וְאוֹמְרִים:

חטאנו

55

נַחֵם יִשְׂרָאֵל שׁוֹכֵן מְעוֹנִים,
זְכוֹר לָנוּ בְּרִית שְׁלֹשָׁה אֵי תָנִים,
קַבֵּץ מְפֹזָרִים מְאַרְבַּע פָּנִים,
הַמְתַּעֲנִים לְפָנֶיךָ הַיּוֹם וּמִתְנַדִּים:

חטאנו

60

תִּזְכּוֹר בְּרִיתְךָ אֶת הָאֲבוֹת שְׁלִשְׁתָּם,
תִּגְלֶה הַקֶּץ הַסְּתוּם וְהַנְּחָתָם,
תִּרְפָּא מִכַּת עֵמֶךָ כְּאִשּׁוֹר וְעֵדְתָם:
יִרְאֶף גַּם זֹאת בְּהִיּוֹתָם בְּאֶרֶץ אוֹיְבֵיהֶם לֹא מְאַסְתִּים וְלֹא גַעַלְתִּים לְכָלֹתָם'.

חטאנו

65

51 בתשעה באב: במועד אמירת הקינה. מקבלי דת אמרים: עם ישראל, שקיבלו את התורה המכונה 'דת אמרים'.
52 צורם אם מרו: המרו ('מרו') את פי ה' ('צורם'). ושתו ממרורים: ונענשו בפורענויות שבאו עליהם בתשעה באב (השוו לאיכה ג, טו). 53 רפא שברם: נחמם וגאלם. ורצם כאימורים: וקבל את תפילתם ברצון כחלבי הקורבנות. 56 שוכן מעונים: כינוי לה'. 57 איתנים: האבות (לכינוי ראו בר"ר נ, יא ועוד). 58 פנים: פינות, קצות הארץ. 59 המתענים וכו': צ"ל: המתודים לפניך היום ומתענים (משום החרוז). 61 את... שלשתם: עם שלושת האבות. 62 הקץ... והנחתם: את מועד הגאולה (השוו דנ' יב, ט). 63 תרפא מכת עמך: תציל את ישראל מצרות הגלות. כאשר ועדתם: כמו שהבטחתם בפסוק המצוטט בסמוך. 64 ואף גם וכו': וי' כו, מד. מקור: מחזור ארם צובה, שלד, ע"א (1-65).

ג

גירה לה איצא ל <חן> איך נוי

על חנה את לבי אקרה
לפני צר בעמדה יום הרעה,
כמנורה גרותיה שבעה.
יום הובאו לפני הצר קיסר,

ביאור: לחן: איך נוי: כנראה מכוון לקינה לט' באב: 'איך נווי חטאתי השמימה' (T-S NS 113.70). 1 את לבי אקרה: אתאבל בכאב, ללשון ראו יואל ב, יג. 2 צר: כינוי לקיסר. יום הרעה: ביום הפורענות, לצירוף ראו: יר' יז, יח. 3 כמנורה וכו': מטפורא לאם ושבעת בניה, על פי זכ' ד, ב. 4 הובאו: מכוון לשבעת הבנים.

5 ברוב חימה נראָה, זעף נָסר:
 'בן נעים, שָׁמַע, כִּי אֶתְּ בְּנִי מוֹסֵר,
 עָבוֹד פְּסָלִי, אֲשִׁימְךָ מְנַזֵּר וְטַפְסֵר,
 וְאִם לֹא - תַעֲוֶנָה בְּאֶזְרֵי מוֹסֵר!
 'אֶתְּ מֶלֶךְ מְדִיעָה וְלִבְּךָ חָסֵר,
 10 עֲשֵׂה חֶפְצְךָ, כִּי מִפִּי לֹא תִסֵּר
 שָׁמוֹ, [כִּי] לֹא אֲדַבֵּר עָלָיו תוֹעָה!
 כְּמִנּוּרָה גְרוּתִיָּה שְׂבָעָה.

הַשֵּׁנִי הוֹבֵא בְּפִתְחָה וְאֵימָה.
 'הִבִּיטָה וְרָאָה כִּי זֶה יוֹם מְהוּמָה,
 15 וְאֶחֱיָכֶם נִהְרַג בְּחֶרֶן וְחִימָה.
 אַל תַּעֲזוֹב אֶת נַפְשְׁךָ לְנִקְמָה!
 'אֵיךְ, פְּתִי, אֶעֱזוֹב אִישׁ מִלְחָמָה?
 מִכְּתִי לְשׂוֹאָה הִיָּתָה שׂוּמָה,
 וְאֲנִי אֶהְלֹךְ לְמָקוֹם יוֹ שְׂמָה,
 20 וְכ[...]. כְּמוֹתְךָ נִפְשׁוּ לוֹ יָרְעָה.
 כְּמִנּוּרָה גְרוּתִיָּה שְׂבָעָה.

5 נראה: המלך נראה. ברוב חימה: כועס מאוד. זעף וסר: לשונות כעס נוספים, השוו למל"א כ, מג. 6 בן נעים: פנייה לבן הראשון בנועם (גם כינוי וגם תואר). בן מוסר: צייתן, על שום 'בן חכם מוסר אב' (משלי יג, א), וברקע הטור כולו לשון הפסוק: 'שמע בני מוסר אביך' (משלי א, ח). 7 אשימך: ואמנה אותך, וכן להלן טור 24. מנזר וטפסר: שמות נרדפים לשָׁר, על פי נחום ג, יז. 8 ואם לא: ואם לא תשמע בקולי. באכזריות מוסר: בייסורים אכזריים, על שום 'כי מכת אויב הכייתך מוסר אכזרי' (יר' ל, יד). 9 את מלך: תשובת הבן למלך. מדיעה ולבב חסר: חסר דעה ולב, כלומר טיפש ואכזר. 10 חפצך: כרצונך. לא תסר: לא תצליח להסיר, ויורד לטור הבא: שמו: את שם ה'. 11 [כִּי]: הושלם בידי ירדן לצורך המשקל. תועה: דברי שקר, על פי 'לעשות חנף ולדבר אל ה' תועה' (יש' לב, ו). 13 השני: הבן השני, וכן להלן כל הבנים לפי סדרם. 14 הביטה וכו': דברי המלך אליו; ובטור הברה מיותרת, ואולי יש להשמיט 'כי' או שצ"ל 'הבט'. יום מהומה: יום פורענות, על פי יש' כב, ה. 16 אל... לנקמה: אל תמסור את נפשך, על פי תה' טז, י. 17 פתי: כינוי למלך. איש מלחמה: כינוי לה', על פי שם' טו, ג. 18 לשואה: קריאתו של ירדן 'לשדך' אינה מתאימה לשרידי האותיות בכה"י. ומשמע הטור לכאורה: אסון מותי ('מכתי לשואה'), כלומר גורלי, היה נתון וכתוב מראש ('שומה'), ויש בכך משום הצדקת הדין. אך לשון 'ואני' שבראש הטור הבא עשויה לציין ניגוד, ואולי משמע טורנו: המכה שאתה מכה אותי תגרום לך לשואה ולאסון כשתיענש. 19 אהלוך... שמה: אעלה לגן עדן, שם ה' נמצא. וגם בטור זה הברה יתרה. 20 וכו' [...]: ירדן השלים 'וכן[סיל]', והוא אמנם מסתבר, אך אינו תואם את שרידי האותיות בכתב היד. כמותך וכו': ואילו אתה, המלך, הרעת לעצמך וגזרת את גזר דינך, ללשון ראו: יש' טו, ד. והשוו טורים 18-20 לאיכה רבה א, נ: "ואנו נתחיבנו מיתה לשמים... אלא לסוף הקדוש ברוך הוא עתיד לפרע ממך את דמינו".

וְהִשְׁלִישִׁי בָּא לְפָנַי הַמְּלֶךְ.
 'צֵשׁ הֵנָּה, אֵל תְּהִיָּה כְּאִישׁ הֶלֶךְ!
 שָׁמַע קוֹלִי, אֲשִׁימָךְ שֶׁר חֲצִי פֶלֶךְ,
 25 וְ[אֵלוֹן] לֹא – אֲשִׁימָךְ סָחוּב וְהִשְׁלֶךְ!
 וְהִרְבִּיעִי עוֹמֵד כְּמַחְזִי[ק] בְּפֶלֶךְ,
 וַיַּעֲנוּ: 'אֵיךְ נִעְזוֹב צוֹר פֶּלֶךְ?
 נִפְשָׁנוּ הוּא נִתְּנָה, וְלוֹ תֵלֶךְ,
 וְהִחְמִישִׁי מֵת כְּמוֹת הָאֲרֶבֶעָה.
 30 כְּמִנּוּרָה גְרוּתִיָּה שְׁבָעָה.

דְּמוֹת שְׁשֵׁי הַשְּׁחִית בְּמִינֵי עֲנוֹת,
 וְשָׁבִיעִי אֲזִי הוֹבָא בְּמַעֲדָנוֹת.
 'בְּנֵי חוּסָה עַל יְפִיךָ אֲשֶׁר בּוֹ בְּנוֹת
 מְקַנְאוֹת, וּבְמִטּוֹת רַעֲנָנוֹת
 35 לֶךְ, וּנְפִישִׁי בַחֲתוּמוֹ לִיהֲנוֹת'.
 'צֵר הַחֲרִיב אֲרָמוֹן שׁוֹכֵן מְעוֹנוֹת,
 עַד מְתֵי מֵאֲנָתָ לִי עֲנוֹת?
 הֵן נִפְשָׁךְ תִּבְלַע רוּחַ סוּעָה!
 כְּמִנּוּרָה גְרוּתִיָּה שְׁבָעָה.

40 'הִהָ לֶךְ אִם כְּרָאוֹת אֶת שׁוֹאֲתוֹ,
 קָחִי נָא [אֶת] בְּגָדֶיךָ וְגַם פְּתִי אוֹתוֹ!'

23 כאיש הלך: כאורח (לשון קרבה: אל תהיה כאורח אלא כבן משפחה). 24 שר חצי פלך: ממונה על חצי מחוז (ראו למשל נח' ג, ט, יב). 25 ו[אלון] לא: ואם לא תשמע בקולי. ההשלמה על פי ירדן, והיא מתאימה גם למשקל. אשימך... והשלך: אהרוג אותך ואשליך את גופתך ללא קבורה הולמת, על פי יר' כב, יט ('קבורת חמור יקבר סחוב והשלך'). 26 כמחזיקין בפלך: כחולה הנשען על מקל כדי לייצב את רגליו הרועדות, על שום 'זב ומצורע ומחזיק בפלך' (שמ"ב ג, כט). 27 ויענו: שני הבנים, השלישי והרביעי. צור פלך: כינוי לה' שהוא מלך העולם, גלגל הרקיע ('פלך') משמש כמיטונמיה לעולם כולו. 28 הוא: מוסב על 'צור פלך'. ולו תלך: ואליו תשוב. הבנים מצדיקים את הדין ברוח הפסוק 'ה' נתן וה' לקח' (א, 21). 31 השחית: עינה. במיני ענות: בעינויים שונים. 32 במעדנות: בדברי פיתוי מעורבים. 33 יפוך וכו': יורד לטור הבא: מקנאות: ביטוי ליופי רב. בו: לפי המשקל צ"ל בראש הטור הבא כבמקבילה א. 34 ובמטות רעננות: יורד לטור הבא: לך: ובחר בתענוגות העולם הזה (ולא במוות), והשוו לשון 'ובמטות רעננות' ל'וערשנו רעננה' (שיה"ש א, טז). 35 ונפשי בחותמו: כנראה צ"ל: ונפשך בחותמי (וכך תיקן ירדן). ליהנות: ראו הערות לנוסח, וירדן קרא: לַחְנוֹת. ומשמע הטור: תרים את טבעתי ('בחותמי', על פי הסיפור הקדום) ותציל את נפשך. 36 צר: הבן משיב למלך ואומר: החריב וכו': אתה החרכת את בית המקדש, ביתו של ה' (שוכן מעונות). 37 עד... ענות: צ"ל ככפסוק: עד מתי מאנת לענות' (שמ"י, ג). 38 הן: הן גזר דינך כבר נחרץ. נפשך... סועה: וסופך יגיע במהירות, כרוח סערה (ראו תה' נה, ט). 40 שואתו: אסונו, גזר דינו הנורא. 41 קחי... אותו: 'ואחרי אשר הנער לא שם לב לזה קרא המלך את האם לעזר והיה מפתה להיות יועצת לתשועת

'אל תַעְרוֹץ בְּנֵי מֵצַר וּמִיתָתוֹ,
 פִּי כַפְשֵׁעַ וְסֵר מִנֹּת וְהִמְיָתוֹ,
 וְתִהְיֶה בְּסוּד אַבְרָהָם וְעֵדָתוֹ,
 וְגַם חָשׁוּב כְּיִצְחָק וְעֵקִידָתוֹ'. 45
 נִשְׁקָתָהּ כִּפְרָאוֹתָהּ הִרְיָגָתוֹ,
 וְקָרָאָה: 'צוּר הַכְּרוּבִים, הוֹפִיעָה!
 כִּמְנוּרָה גְרוֹתִיָּה שְׂבָעָה.

קוֹל בְּרָמָה נִשְׁמָע מֵ[א]יִן הַפּוּגָה:
 '[אֲשִׁירֶךְ] חֲנָה הַמְעוֹנָה, 50
 [כִּי] בְּטַגְףּ בְּשׁוֹשְׁנִים סוּגָה!
 אֵיךְ [כָּל]ע הֵצֵר צֵאן אֵל כְּעוּגָה,
 וְהִקְדִּישׁ בְּנִיִּי כְּצֵאן הַהִרְיָגָה?
 [אֵי]ךְ כְּתָרְךָ מֵעַל רֹאשְׁךָ הוּגָה?
 [...] כִּךְ בָּזָה גַם לְךָ לְעָגָה, 55
 וְהִנֵּה אַחֲרֶיךָ רֹאשׁ הַנִּיעָה.
 כִּמְנוּרָה גְרוֹתִיָּה שְׂבָעָה.

הנער" (מקבים ב, ז, כה), והשוו לנוסח המדרש: "חס עלה קיסר ואמר לה עביד ביה רעותך וחות יתיה לקטלא" (ילקוט שמעוני איכה ב, רמז תתרכט). [את]: הושלם בידי ירדן לצורך המשקל. 42 תערוץ: תפחד. ומיתתו: ומהאופן שבו הוא ימית אותו. 43 כפשע... מות: המוות נמשך רגע קצר, השוו: 'כי כפשע בני ובין המות' (שמ"א כ, ג), וכן ראו שמ"א טו, לב: 'אכן סר מר המות'. והמיתו: והפחדים הנלווים לו, והשוו ללשון הצירוף 'מהומת מות' (שמ"א ה, יא). 45 חשוב: וזכות מיתתך תחשב ותיזכר. כיצחק ועקידתו: כעקידת יצחק. 46 נשקתהו... הריגתו: לאחר שהמלך מצווה להרוג את הבן הקטן ('כראותה הריגתו'), האם מבקשת לנשק אותו לפני מותו (ראו למשל, ילקוט שמעוני, שם). 47 וקראה וכו': על פי תה' פ, ב. 49 קול... נשמע: יר' לא, יד ('קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים'). מאין הפוגה: השוו לאיכה ג, מט. 50 [אשריך]: ההשלמה של ירדן והיא הולמת את שרידי האותיות בכתב היד. המעונגה: מלשון 'הנוה והמעונגה דמיתי בת ציון' (יר' ו, ב). 51 בטנג... סוגה: בנייך, שהם פרי בטנג, יפים וצדיקים ('בשושנים סוגה'), על פי שיה"ש ז, ג. 52 צאן אל: בדרך כלל משמש ככינוי לישראל, וכאן מכוון לבנים. 53 והקדיש... ההריגה: על פי יר' יב, ג. 54 הוגה: הוסר. 55-56 [...] בכך... הניעה: על פי יש' לו, כב: 'בוה לך לעגה לך בתולת בת ציון אחריו ראש הניעה בת ירושלים', והדברים מכוונים למלך, והשוו: "והמלך מרב התמרמרותו על הלעג עלה אפוי" (מקבים ב, ז, ט). [...] בכך: ירדן השלים, על פי הפסוק, 'בת ציון' והוא מסתבר, אך אינו מתאים לשרידי האותיות בכתב היד. מקור: קמברידג', T-S NS 129.1a (57-1), לפניו ואחריו קינות ידועות ליהודה הלוי, ג; קמברידג' T-S AS 120.147 (11-2) + 41-32, שני קרעים לקויים ומחוקים, א).

משקל: תשע הברות לטור. נדפס: ד' ירדן, שירי הקדש לרבי יהודה הלוי, ג, עמ' 884.

שינויי נוסח: 9 את] איך א מלך] ספק כתוב 'תלך' א 10 עשה חפצך] שלוף חרבך א 11 עליו: על יי אלהי א 21 והרביעי] ר תלויה 35 ליהנות] כנראה כתב 'לתנות' ותיקן ל'ליהנות' נ 33 בן] חסר א 34 מקנאות] בו מקנאות א 55 [...] בכך: קריאה מסופקת, ספק מילה אחת ספק שתיים נ.

ד

אחרת פי חנה וז' אולאדהא

'אוי! תקרא ציון על חלליה
יום נפלה אם על עולליה,
אל מגורת זיהב אמשיליה
ושבעת גרותיה עליה.

5 באגודת אחים אויב במשלו
הובאו והושבו ממולו,
ניצו את הראשון לאמר לו:
'לראש אשימך אם לאלהי ופסלו
תכרע', אזי בככי נתן קולו:
10 'שם ראשון אף בן ראשון יהללו'.
צר זעף ובאכזריות חללו
לעיני אם תצעק בחבוליה,
פזמ<ון> ושבעת [גרותיה עליה].

כפו משמן דברי מונה
15 עם שני: 'אם לדברי תפנה
ותעבוד לאל אעבוד, תהי לי למשנה!
ויעס: 'אף אכחש דת קונה
נכתבה על שני לוחות? גם לו שני
עדים, ומצא שפתי לא אשנה!
20 נרצח ומת, נאמו אחריו תענה:

ביאור: סיפור המסגרת והתוכן הכללי מבוססים על המקורות המדרשיים לסיפור. 3-4 אל ... עליה: השוו לזכ' ד, ב. 5 באגודת... במשלו: בעת ששבעת האחים נשבו בידי האויב. 6 ממולו: מול המלך, הקיסר. 7 ויצו... לאמר: בר' לב, יז, וכאן פונה המלך לבן הראשון ואומר לו: 8 לראש אשימך: ללשון ראו תה' יח, מד. אם וכר: יורד אל הטור הבא: אם לאלהי ופסלו תכרע. 9 בככי נתן קולו: ללשון ראו בר' מה, ב. 10 שם... יהללו: הבן הראשון יקדש את שמו של הקב"ה שהוא ראשון, על שום 'אני ה' ראשון' (יש' מא, ד). 11 חללו: המיתו. 12 בחבוליה: צ"ל כנראה: בַּחֲבֻלֶיהָ, על פי 'תצעה בחבליה' (יש' כו, יז). 14 רכו... מונה: יורד אל הטור הבא: עם שני: המלך ('מונה') פונה לבן השני ('עם שני') בדברים רכים (ללשון ראו: תה' כה, כב) ואומר לו: 16-17 אם... תפנה: אם תסכים, לאל אעבוד: לאל שאני עובד אותו. תהי לי למשנה: ללשון ראו שם"א כג, יז. 17 ויעס: צ"ל: נַיְעַן. ויענה. מכאן עד סוף טור 19 תשובת הבן השני למלך. אכחש: אכפור. דת קונה: ברת ה' שהוא 'קונה שמים וארץ' (בר' יד, יט, כב). 18 נכתבה... לוחות: המשך הכינוי לתורה. גם לו שני: יורד לטור הבא: עדים, ומשמעו: שני לוחות הברית הם כשני עדים. 19 ומצא... אשנה: תה' פט, לה, ומשמעו: לא אפר את בריתי עם הקב"ה ותורתו.

'בְּנֵי, נִפְשָׁךְ לְכֶסֶאֱו אֵל יַעֲלֶיָהּ!
פּוֹזְמוֹן < וְשִׁבְעַת [גְּרוֹתֶיָה עֲלֶיָהּ].

הַשְּׁלִישִׁי בְּחֶלֶק שְׁפָה קָרָא:
'אֵל נָא תְהִי בְּרֵאשִׁי שְׁמֶרָה,
וְתִהִי בְּרֵאשִׁי הַשְּׁלִישִׁי מִי נִקְרָא'. 25
עֲנָה: 'וְהִדַּת שְׁלִישִׁית אָמִירָה,
וְהַחוּט הַמְשׁוּלָשׁ לֹא בְמִהְרָה
יִנְתַּק! 'אֲזִי מְלֹא צַר עֲבָרָה,
צָנָה וְעוֹרָה רֵאשׁוֹ לְעֵינַי הוֹרָה,
כְּצִפּוֹר בְּהִשְׁחַט גּוֹזְלֶיָהּ, 30

פּוֹזְמוֹן < וְשִׁבְעַת [גְּרוֹתֶיָה עֲלֶיָהּ].

מְלֵאֲתַת שְׁוֹא שְׁפַת שְׁקָר עוֹרֶכֶת
אֶל רְבִיעִי: 'בּוֹא אֲתִי בְּמַעֲרֶכֶת,
וְלֶךְ בְּאַרְבַּעַת קְצוֹת מִמְּלֶכֶת!
עֲנָה: 'אִישׁ אֶכְחַשׁ דָּר בְּמְלֶאכֶת 35
עַל אַרְבַּע חַיּוֹת מִתְבַּרְכֶּת?
שׁוֹפֵךְ דָּמוֹ בְּחֶמָה נִשְׁפָּכֶת.
לְמוֹת אַרְבָּעָה מְטִיבִי לְכַת
מִתְדַפְּקִים עַל נִפְשֵׁי חַיִּלֶיָהּ,

פּוֹזְמוֹן < וְשִׁבְעַת [גְּרוֹתֶיָה עֲלֶיָהּ]. 40

21 יעליה: חוזר אל 'נפשך'. 23 השלישי: אל הבן השלישי. בחלק שפה: בשפה חלקה: בדברי חנופה ופיתוי, ללשון הצירוף ראו: משלי ז, כא. קרא: פנה המלך ואמר. 24 שמרה: שהמרה את פי. 25 ותהי בראש השליש: ותקבל תפקיד נכבד (ללשון ראו: שמ"ב כג, ח; דה"א יא, יא ועוד). מי נקרא: אולי הם כבר דברי הבן, המלך אומר לו שיהיה שלישי, והוא עונה בלעג: מי נקרא שלישי? מי השר האמיתי? 26 ענה: השיב (הבן השלישי). והדת: והתורה. שלישית אמירה: נאמרה, ניתנה בחדוש השלישי, או משום משלי כב, כ ('כתבתי לך שלישים') ומדרשו על התורה. 27 והחוט וכו': יורד אל הטור הבא: ינתק, קה' ד, יב. 28 עברה: כעס רב. 29 ועורה: שגוי, צ"ל כגון 'וערף' וכיוצא ב. לעין הורה: לעיני אמו. 32 מלאת שוא: כינוי למלכות עובדי האלילים ואולי צ"ל: מלכות, והצירוף 'מלכות שוא' הוא כינוי גנאי למלך וממלכתו (השוו ל'מלכות מבישה' בטור 41). שפת שקר: בלשון רמייה, לצירוף ראו תה' קכ, ב; משלי יז, ז. עורכת: מדברת. 33 בוא אתי במערכת: עבור לדתי ולאמונתי. 44 ולך... ממלכת: ותזכה להיות בן חורין, או – בדומה להצעות הקודמות – תהיה ממונה על כל המדינה. 35-36 ענה: השיב הבן הרביעי. איש: צ"ל: אִיךָ. אכחש: אכפור. דר... מתברכת: כינוי להקב"ה הדר בשמיים שמלאכת עשייתם (=כסאו) מעל ארבע החיות. 37 שופך דמו: של הבן הרביעי, ללשון ראו צפ' א, יז. בחמה נשפכת: בכעס גדול. 38 למות: על מות. ארבעה מטיבי לכת: על פי משלי ל, כט, וכאן הכוונה לבנים שהלכו מן העולם בדרך טובה, על קידוש ה'. 39 מתדפקים על: מייסרים את. חיליה: חוזר אל 'דת' ומשמעו, חיילי צבא ה' המוסרים נפשם על קידושו.

חמישי בא לפני מלכות מבישה.
 'אם תדרוש אלוה שאדרושה,
 שר חמישי אשימיך!' ודברה קשה
 השיב: 'אהה, דת האמת איך אכחשה?
 45 מחמשת ספרים לא אמושה,
 ואם תרצה להרגני - קום חושה!
 מת ותמו הצדקים חמשה,
 לזאת עיני מים אזילה,
 פזמו>ון< ושבעת [נרותיה עליה].

50 זכר ששי אזור בארשת:
 'אם תאבה תאבה לי - תעטה תלבושת
 שש'. צעק: 'הנפשי תהי מכחשת
 השם בשש אותיות נדרשת,
 ואעבור על דת בששה מורשת?
 55 נהרג הוא גם, וזככם תחבושת,
 רפא ליבב, ראה, כה עשו ששת
 בני חנה. אוי מה בא עליה!
 פזמו>ון< ושבעת [נרותיה עליה].

60 קטן בנים באומר אוקיר, שיחד:
 'חשוב, למה כאחים תהי נכחד?
 אשבע לך אם בסודי תחד!'

41 מלכות מבישה: כינוי למלך וממלכתו. 42-43 דברי המלך לבן החמישי. תדרוש אלוה שאדרושה: תפנה לאלוהי, כלומר תמיר את דתך. שר... אשימך: אמנה אותך לשר חמישים (מל"ב א, ט). ודברה קשה: יורד אל הטור שאחריו: הבן השיב בדברים קשים. 44 השיב: הבן החמישי. 45 מחמשת ספרים: מהתורה. לא אמושה: השוו: 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיך' (יהו' א, ח). 46 חושה: הזדרו. 47 ותמו: ומתו. 48 לזאת: על זאת. עיני... אזילה: אבכה בכי גדול. 50 זכר... בארשת: הפייטן אומר: אספר את סיפור הבן השישי ('בארשת', בדיבור, ראו: תה' כא, ג). 51 אם... תלבושת: דברי המלך לבן השישי ויורד אל הטור הבא: שש. אם תאבה לי: אם תשמע בקולי ותמיר את דתך (כפל את המילה 'תאבה' בטעות). תעטה... שש: תלבש בגדים מפוארים. 52-53 צעק: הבן השישי שואל בצעקה: הנפשי... נדרשת: הייתכן שאתכחש לה' ולתורתו! (התורה הנדרשת בשש אותיות על פי מדרש אגדה (מהדורת בוכר) בראשית א, א: "בראשית שש אותיות הם, כנגד ששה סדרי משנה וכנגד ששה ימי בראשית"). 54 בששה מורשת: בשישה סדרי משנה, השוו גם למדרש המצוטט בביאור לטור הקודם. 55 וזכרם: וזכר מותם תוך קידוש ה' ייחשב. תחבושת: כזכות למרפא, לנחמה. 56 רפא ליבב: נחם (פנייה להקב"ה). כה... ששת: יורד אל הטור הבא: בני חנה. 57 עליה: על חנה. 59 קטן... שיחד: הפייטן אומר: אזכיר את הבן הקטן שהמלך ניסה לשחדו בדברים הבאים. 61 בסודי תחד: תבוא בקהלי, תצטרף לאמונתי (השוו בר' מט, ו).

עָנָה הוּ: 'אֵיךְ עָמַךְ אֶתְאַחַד
וְאֶעֱזֹב שְׂבַע מַחְנוֹת בְּשֵׁם אֶחָד?
צָעִיר שְׁנַיִם מִחֶרֶב לֹא פָחַד,
נִהְרַג וְנִפְלוּ שְׂבַעְתֶּם יַחַד,
וְהַעֲלִיתֶם שְׂכִינַת אֵל אֵלֶיךָ,
פּוֹזֵם וְנֹן <וְשַׁבַּעַת [נְרוֹתֶיךָ עֲלֶיךָ].

נִכְמְרוּ רַחֲמֵי יוֹלְדַת פּוֹנָה
כְּהוֹכָה, 'וְאֵלֶי לִי, אֲנִי חָנָה,
נולָדוּ בְרוּב שְׁנַיִם וּבַעֲוֹנָה,
נִשְׁחַטוּ כְּאֲשֶׁר גָּזַר מְעוֹנָה'.
אֵל בְּגִנְךָ בְּמִדְרָגָה עֲלִיוֹנָה
תֵּן חֶלֶק לְשַׁבְּעָה וְגַם לְשִׁמּוֹנָה,
וְעִיר קִדְשָׁךְ נַחֵם וְאַבְלִיךָ,
פּוֹזֵם וְנֹן <וְשַׁבַּעַת [נְרוֹתֶיךָ עֲלֶיךָ].

כמל

62 ענה הו: צ"ל: עָנָהוּ: ענה לו, או: עָנָה הוּא (הבן). 63 שבע... אחד: בסדר רבה דבראשית לט מתוארים שבעה מחנות של מלאכים הזובחים לשם ה' האחד: ד"ה "למעלה משחקים זכול שבו... ושבעה מחנות של מלאכים" וכו' (א"י ורטהימר, בתי מדרשות, ירושלים תש"י, עמ' מא). 65 ונפלו... יחד: על פי שמ"א כא, ט. וניקוד 'שְׂבַעְתֶּם' לצורך המשקל (ע"פ שמ"ב כא, ט צ"ל: שְׂבַעְתֶּם). 66 והעליתם: צ"ל: והעלתם. 68 יולדת: כינוי לאֵם, על פי יר' טו, ט. פונה: והיא פונה ואומרת 'אללי לי' וכו'. 69 כהוכה: כאשר הוכה ונהרג גם בנה השביעי. 70 נולדו ברוב שנים: הבנים נולדו זה אחר זה במשך שנים רבות. ובעונה: יורד לטור הבא: ובעונה נשחטו: אבל נרצחו ביחד בזמן קצר. 71 נשחטו: נוקד בהפסק לתיקון המשקל. מעונה: הקב"ה, על פי דב' לג, כז. 72 אל: פנייה של האם אל ה'. בגנך: בגן עדן. 73 תן וכו': קה' יא, ב, ומשמעו כאן: יַפֵּה את שבעת הבנים בחלק בגן עדן ('לשבעה'), וגם את האם שבמותה העלתה את מספר הנהרגים 'לשמונה'. 74 ועיר קדשך: ואת ירושלים.

מקור: כ"י ניו יורק, ביהמ"ל, ENA 2885.9-10.

סימן: אברהם חזק. משקל: תשע הברות לטור.

הערות לנוסח: 4 נרותיה] ת מתוקנת 6 הובאו] לפניו כתב 'הב' ומחק 11 ובאכזריות חללו] ובאכזרי ותחללו 15 לדבריי] לדברי 19 עדים] עד ים 35 במלאכת] א תלויה 46 קום] נוספה בשוליים 51 תאבה] א תלויה תלבושת] ת מתוקנת.

ה

קינה אחרת

אָרְיֹן אֲדַמַּת שְׂרָבִים דְּמָעָה,
 וּמִסְפַּד מֶר אָרִים קוֹל בְּתִרוּעָה,
 עַל נְדוּד אִם עַם יִלְדֶיהָ שִׁבְעָה,
 גַּם אָבְלָה, לְבוּשׁ קָרְעָה, רֹאשׁ פְּרָעָה,
 5 אֹמְלָלָה יוֹלְדֵת הַשִּׁבְעָה.
 אֹמְלָלָה [יוֹלְדֵת הַשִּׁבְעָה]

מְנִי שְׂבִי גָאָה צוֹר בְּחֻמְדָּתוֹ,
 יִלְדֵי אֲמַת הַפּוֹךְ אֶל מַת יִרְאָתוֹ,
 אֵט כִּיזָב בַּד בְּבַד מוּל מִצְבָּתוֹ:
 10 'חֲסָה בְּצִילִי, הַשְּׁתַּחֲוֶה לְעוֹמָתוֹ,
 אֵיךְ צוֹר הָאֲמָנָה בְּעִזְרָתוֹ?
 בְּאַחִיךְ בְּרַכְּס לְצִלְמֵי פְרָעָה!
 אֹמְלָלָה [יוֹלְדֵת הַשִּׁבְעָה].

שְׁעָה מְנִי, שְׁלוֹף חֲרָבָךְ וְנִדְקָרְנִי,
 15 אֵיךְ אָמִיר לְלֹא יוֹעִיל עוֹשְׁנִי,
 וְאֶשְׁכַּח מִמֶּת הַיּוֹת שְׁקָר לִימִינִי?
 וְחִלִּילָה לְאַחִי לֹו תִקְטָלְנִי,

ביאור: 1 אריון... דמעה: מטפורה לכבי רב, השווו יש' טז, ט. 2 ומספד מר: על פי יח' כז, לא. 3 נדוד אם: מותה של אם. 5 אומללה וכו': יר' טז, ט, וכן להלן. 7 מנוה שבי: כינוי למקום שביים של האם וילדיה. גאה: התנשא בגאוה. צור: צ"ל: צר, והוא המלך. בחמדתו: מתוך שאיפתו, ויורד אל הטור הבא: 8 ילדי... יראתו: להמיר ('הפוך') את אמונתם ('יראתו') של הילדים באל אמת (בהקב"ה) לאמונה באל מת (בפסל). 9 אט... בכד: בעורמה ובדברי שקר וחנופה. מצבתו: פסלו. 10 חסה בצילי: פנייה לאחד הבנים (ללשון הצירוף ראו שו' ט, טו). לעומתו: שב אל 'מצבתו'. 11 איך וכו': היכן האלוהים ('צור') שאתה מאמין בו? 12 באחיך... כרעה: אחיך כבר לא מאמינים בו והסכימו להשתחוות לצלמי, עשה כמותם. 14 שעה מני: סור ממני (ראו: יש' כב, ד). שלוף וכו': שמ"א לא, ד; דה"א י, ד. 15 אמיר: אחליף. ללא יועיל: לפסל שאינו מועיל, על פי יר' ב, יא. עושני: את הקב"ה, שהוא יוצרי (ראו: איוב לא, טו; לב, כב). השוו מדרש איכה רבה פרשה א פרק נג: "ולא עוד אלא שנשבענו לאלהינו שאין אנו ממירין אותו באל אחר". 16 ממת: אולי צ"ל: אמת (בכה"י מנוקד: ממת). היות שקר לימיני: ואשבע לשקר, ראו: תהי' קמד, ח, יא. 17 חלילה לאחי: לא ייתכן שאחי המירו את דתם. לו תקטלני: גם אם התרגני לא אאמין לשקר זה.

כְּאֵלֶּה לְמָה יִדְבַר אֲדָנִי?
בְּזֹאת אוֹכְלוּ בְּחֶרְבוֹ וְרִבְּהוּ זֹנְעָה,
אוֹמְלָלָה [יולדת השבעה]. 20

הַזִּיד זִיד בְּמַחְמָאוֹת פִּיּו פָּצָה,
לְפִתּוֹת בָּא בְּכַחַשׁ בְּמַרְמָה בְּעֵצָה
הַיֵּלֶד בֵּין שְׁנַתִּים וּמִחֲצָה:
'טְבַעְתִּי אֲשַׁלֵּיף לְפָנָיו אַרְצָה,
וּבָה תִּכְף לְהַעֲבִיר קוֹל, אֲשֶׁר נִרְצָה 25
עַל אֲדָנָיו, בֵּין מַחְנֵי לְהַשְׁמִיעָה'.
אוֹמְלָלָה [יולדת השבעה].

חֲמַד צָבִי בֶן יְקִיר צָרַח בְּמַר:
'אוֹי לָךְ, צַר, לְשִׁמוּעַ מְעֵי חֲמַרְמַר!
אִם יִצְוִירִים תִּפְחַד לְקַיִּים מְאֹמֵר,
אֵף כִּי אֲנִי לְיוֹצֵר כֹּל מָה אוֹמֵר?
כְּפִיר נָהֵם: 'לְטַבַּח דֵּינוּ נִגְמַר',
וְאִם לְנִשּׁוֹק מִחֲמַד בְּטִנָּה שְׁוֹעָה,
אוֹמְלָלָה [יולדת השבעה]. 30

18 כאלה... אדני: על פי 'למה ידבר אדני כדברים האלה חלילה...' (בר' מד, ז). 19 אוכלו: לכאורה צ"ל בלשון יחיד: אוֹכְלוּ, ונגרר מ'אוכלו בחרבו' ביש' א, כ. 21 הזיד: זמם להרע. זיד: רשע, והוא כינוי למלך. במחמאות פיו פצה: דיבר בלשון חלקה, על פי תה' נה, כב ('חלקו מחמאות פיו'). 22 הילד: את הילד. בין... ומחצה: "... וכיון שנהרג שיערו חכמים את שנותיו של אותו תינוק ונמצא בין שני שנים וששה חדשים ושש שעות ומחצה" (מדרש איכה רבה, שם). 23 טבעתי... ארצה: על פי המדרש הנ"ל: "והריני משליך טבעתי לארץ לפני צלם". 25-26 ובה: ובכך שתרים את הטבעת. להעביר קול וכו': ידעו כולם שנתרצית לי ושמעתי בקולי: "והגביהה כדי שידעו הכל ששמעת בקולי" (המשך המדרש, שם). 28 חמד צבי: כמו: צבי חמד, והוא כינוי לבן הקטן. בן יקיר: כינוי נוסף לבן הקטן, ולצירוף ראו יר' לא, יט. 29 לשמוע: לפי המשקל צ"ל: לְשִׁמְעַ, לשמע דבריך. מעי חמרמר: על פי איכה א, כ. 30 אם... מאמר: אם אתה פוחד מבני אדם. 31 אף... אומר: על אחת כמה וכמה שאני פוחד מה' שהוא יוצר כל'. השוו את הטורים האחרונים לנוסח המדרש: "אמר לו: חבל עליך קיסר! מה אם אתה מתיירא מבני אדם שכמותך, אני לא אתיירא ממלך מלכי המלכים הקב"ה אלוקי עולם?" (איכה רבה, שם). 32 כפיר: כינוי למלך. 33 ואם... שועה: על פי גרסת התלמוד הבבלי מבקשת האם לנשק את בנה הקטן ('מחמד בטנה', לצירוף ראו הושע ט, טז) לפני שיוציאוהו להורג: "אמרה להו אימיה יהבוהו ניהלי ואינשקיה פורתא" (בבלי, גיטין, נו ע"ב).

- 35 זַעֲקָה קוֹל בְּתַמְרוֹרִים וְאֲנָחוֹת:
 'מָה יִגְבֶּה אֲבִיכֶם הוֹלֵךְ נְכוּחוֹת,
 אֲשֶׁר עוֹלָה עֲלָה לְבַד בְּשִׁמְחוֹת?
 עֲרַכְתִּי אֵת שְׁבַעַה הַמְזַבְּחוֹת!
 אֲזוּ בַחֲזוֹת לְהִרְגוּ נִפְלָה לְשׁוֹחוֹת,
 40 וְאִם בְּנִים שְׁמַחְהוּ בָאָה שְׁמוּעָה.
 ככתוב אם הבנים שמחה הללויה (תה' קיג, ט)

ו

קִינָה

בַּת עַמִּי תִּלְלִיל בִּיגוֹנִיָּה
 עַל חֲנָה וְעַל שְׁבַעַה בְּנִיָּה,
 כִּי נִשְׁחַטוּ שְׁבַעַתִּים אֶל עֵינִיָּה,
 וְהִיא נִפְלָה וּמְתָה עַל בְּנִיָּה.

- 5 נִמְשְׁכוּ עֲזוֹב הָאֵל וְעִבּוֹד בָּל,
 וְהִעִידוּ יְחוּד לְמַכִּין תָּבֵל.
 אִיךָ נִעְזֹב לְאֶכְזֹר נַחֲלַת חֶבֶל,
 וְדַמְעוֹת אִם יוֹרְדוֹת עַל פְּנִיָּה?
 וְהִיא [נִפְלָה וּמְתָה עַל בְּנִיָּה].

35 זעקה קול: זעקה האם בקול. 36 יגבה: יתגאה. אביכם: אברהם אבינו. הולך נכוחות: כינוי לאברהם שהולך בדרך ישרה, ללשון ראו: יש' נו, ב. 37 עולה עלה לבד: עקר רק בן אחד. בשמחות: ברצון. 38 ערכתי... המזבחות: ואילו אני הקרבתי שבעה בניים. השוו את הנ"ל למדרש: "בני לך אצל אברהם אביכם ואמור לו... אל תזוה דעתך עליך ותאמר – בניתי מזבח והעליתי את יצחק בני. הרי אמנו בנתה שבעה מזבחות והעלתה שבעה בניים ביום אחד" (איכה רבה, פרשה א פרק נג).

39 אז בחזות להרג: וכאשר ראתה את בניה ההרוגים. נפלה לשוחות: מתה. 40 ואם... שמועה: השוו איכה רבה, שם: "יצתה בת קול ואמרה: 'אם הבנים שמחה' (תהילים קיג, ט)".

מקור: ניו יורק, ביהמ"ל 4027.40 ENA.

סימן: משה חזק; משקל: תשע הברות לטור.

ביאור: 1 בת עמי: כינוי לכנסת ישראל. 3 שבעתים: צ"ל 'שבעתם' כונסות כתב יד ב. 5 נמשכו: פתו הבנים. בל: לאליל. לפי המשקל חסרה הברה בטור, ונוסח כתב יד א 'לעזוב' מוסיף אותה. 6 והעידו: והכריזו. יחוד למכין תבל: על אחרות ה', המכונה 'מכין תבל', על פי יר' י, יב; נא, טו. 7 לאכזר: כינוי למלך האכזר. נחלת חבל: סמיכות נרדפים,

10 לַגְדוֹל פֶּתַח צַר הָאֶכְזָר :
 'אִם תֵּאבְדָה וְתִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל זָר,
 אֶכְבְּדֶךָ, וּבְמִלּוּכָה תִּהְיֶנָּעֵזֶר'.
 'אֵיךְ אֶעֱזֹב אֵל בְּגִבּוּרָה נְאֻר?'
 בְּסִיף הַתּוֹזָא רֵאשׁוּ וְנִגְזָר,
 נִשְׁקָתְהוּ אִמּוֹ בְּשִׂאוּנִיָּה, 15
 וְהִיא [נִפְלְאָה וּמְתָה עַל בְּנֵיהָ].

לְשֵׁנֵי פִּיִּס בְּכַח אֹנִי :
 'סְגוֹד לְפֶסְלִי, כִּי עֲצָמָה יָד יְמִינִי'.
 נָאִם : 'כִּי אִם לִיחִיד שׁוֹכֵן מְעוֹנִי,
 אֲשֶׁר פָּדָה סְגָלָה מִמוֹנִיָּה'. 20
 וְהִיא [נִפְלְאָה וּמְתָה עַל בְּנֵיהָ].

לְשִׁבְעֵי נָאִם : 'קַח אֶת טַבְעָתִי,
 וְאֵל תְּבִזָּה לְעִשׂוֹת אֶת מְצֻנְתִּי,
 וְאֵל יֵאמְרוּ סְגִנִּי כִּי הִפְרַעְתִּי
 וְלִשְׁקֶר שְׂבוּעָתִי נִשְׁבַּעְתִּי'. 25
 הָשִׁיבוּ : 'לֹא בְלִשׁוֹנִי אֶעֱנֶה',
 וְהִיא [נִפְלְאָה וּמְתָה עַל בְּנֵיהָ].

והיא כינוי לעם ישראל, 'חבלי נחלתו' של הקב"ה (השוו דב' לב, ט), שניתן ביד שוביו. 10 לגדול... האכזר: פנה המלך ('צר האכזר') לבן הגדול ואמר. 11 תאבה: תרצה, תסכים. לפי המשקל חסרה בטור הברה אחת, נוסח מקבילה ד' 'והשתחווית' מוסיף אותה. 12 אכבדך: אשלם לך שכר. ובמלוכה... נעזר: ותצטרף לממלכתו. 13 בגבורה נאזר: כינוי לה', על פי תה' סה, ז. 14 בסיף ונגזר: נגזר דינו וראשו נערף בחרב. 15 בשאוניה: בבכייה הרם. 17 לשני: את הבן השני. פייס בכח אוני: ניסה להפחיד, בכך שיזכיר לו את כוחו הרב ('בכח אוני', סמיכות נרדפים). 18 עצמה יד ימיני: כוחי עצום. 19 נאם: לפי המשקל צ"ל: גם, וכך במקבילות. כי אם: לא אסגוד לפסלך אלא רק (ראו גרסת כ"י ג). ליחיד שוכן מעוני: לה' שהוא יחיד ושוכן בשמים.

20 אשר פדה וכו': המשך הכינוי לה'; שגאל את כנסת ישראל ('סגלה') מאויביה ('ממוניה', על פי יש' מט, כו). 22 לשביעי: לבן הקטן. נאם: לפי המשקל צ"ל: גם, וכך במקבילות ג ד. קח את טבעתי: על פי הסיפור הידוע, ראו ברוב המקורות הקדומים. 23 תבזה: תזלזל. לעשות את מצותי: בקיום פקודתי. 24 ואל יאמרו: כדי שלא יאמרו. סגני: בני עמי. הפרעתי: ביטלתי את מצותי. 26 השיבו: השיב לו הבן הקטן. לא וכו': לא אסכים להיענות לפקודתך.

קול נשמע בצְנוּחָה בַּמְעוֹנָה :
 'אֲשָׁרִיכֶם, שְׁכַעַת נִינִי חֲנָה,
 נְחַלְתְּכֶם בְּגַן עֵדֶן מוֹכְנָה, 30
 כִּי עֲבַדְתֶּם אֱלֹהֵיכֶם בְּאֻמוֹנָה,
 וְאִם שְׁמַחָה בְּגַן עֵדֶן עִם נִינִיָּה'.
 וְהִיא נִפְלָה וּמְתָה עַל בְּנִיָּהּ].

28 במעונה: בשמים, ונראה שהטור מוסב על 'בת הקול' שיצאה מן השמים, ראו לשון המדרש המצוטט להלן. 29
 ניני: נראה שהמקור היה זהה לנוסח המקבילות: בְּנִי, ותוקן לצורך המשקל. 32 ואם... ניניה: השווו לנוסח סוף
 הסיפור במדרש עשרת הדיברות פרק יז: 'יצאה בת קול ואמרה: "אם הבנים שמחה", ויש להם חלק לעולם הבא עם
 הצדיקים בגן עדן'. לפי המשקל הברה עודפת בטור ונוסח המקבילות 'בעדן', מתקן אותו. ניניה: זרעה.

מקורות: לונדון LON BL 693 (1-33, ג); קמברידג', T-S NS 241.21 (שלם, נוסח שונה, לקוי וחסר, א); ניו יורק,
 ביהמ"ל, ENA 2943.19 (1-16 + 28-33, בחלקו הראשון לקוי וחסר, ב); אוקספורד O 1081 (1-33, ג); לונדון
 LON BL 701.20 (1-33), העתקה לקויה עם מחיקות והשלמות בשוליים, ד). משקל: תשע הברות לכל טור.

שינויי נוסח: 1 תיליל] תיליל ב ג ד 2 שבעה] א 3 כי] חסר ד שבעתים] [...] בעתם א שבעתם ב אל עיניה] לעיניה ב 5
 עזוב] לעזוב א האל] א] א דת אל ג 6 והעידן] והפירו א ב הפירו ג יחוד] ייחוד א ד 7 נעזב] נהפך ב עוזב ג לאכזר]
 לאכזב ב חבל] אחריו נוסף טור: אזי נוסף יגון] ילל ואבל א 8 ודמעות... פניה] לזאת אמם צרחה בקיניה א יורדות]
 נופלות ג פניה] עניה ד 9 והיא... בניה] אחריו מועתקת מחרוזת לקויה החוזרות בחרוז 'חד' א 10 לגדול] ולצעיר א
 לצעיר ב פתח] פיתה א פתה ג צר האכזר] ואויב ואכזר ב 11 ותשתחוה] והשתחויה א והשתחווית ד 14 בסיף] ובסיף
 ב הותז] הודש ד 15 נשקתהו] נשקתה א 17-20 לשני... ממנוניה] חסר א ב 17 לשני] ולשני ג ד אוני] ואוני ג ד 19 נאם]
 נם לא ג ליחיד] ליחד ג 20 סגלה] סגולה ג ד 22-26 לשביעי... אענה] חסר א ב 22 לשביעי] ולשלישי ג ד נאם] נם
 ג ד את] חסר ג 23 לעשות את מצותי] לא ברור ג וקיים את אשר תבעתי ד 24 כ] כי אני ד 28 קול] וקול ג ד בצוהה]
 צווח א צווח ב צווחה ג 29 שבעת] שבעתכם א ב ג ניני] בני א ב ג ד 30 עדן] עדנה ב 33 ואם] אם א והאם ב בגן עדן]
 בעדן א ב ג ניניה] בניה א ב.